

Sveučilište u Zagrebu

**Pravni fakultet
Studijski centar socijalnog rada**

Maja Buntak

**ISKUSTVO PRUŽANJA PODRŠKE STRUČNE SLUŽBE
UČENICIMA S TEŠKOĆAMA U UČENJU, PROBLEMIMA U
PONAŠANJU I EMOCIONALNIM PROBLEMIMA TIJEKOM
SREDNJOŠKOLSKOG OBRAZOVANJA**

Specijalistički rad

Zagreb, 2024.

Sveučilište u Zagrebu

**Pravni fakultet
Studijski centar socijalnog rada**

Maja Buntak

**ISKUSTVO PRUŽANJA PODRŠKE STRUČNE SLUŽBE
UČENICIMA S TEŠKOĆAMA U UČENJU, PROBLEMIMA U
PONAŠANJU I EMOCIONALNIM PROBLEMIMA TIJEKOM
SREDNJOŠKOLSKOG OBRAZOVANJA**

Specijalistički rad

Mentor: Prof. dr. sc. Maja Laklija

Zagreb, 2024.

Sažetak

Ovaj rad usmjerit ćemo na iskustvo pružanja podrške stručne službe u radu s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima kako bismo kroz mišljenje i iskustvo stručne službe škole pobliže ušli u izazove njihovog odgojno-obrazovnog procesa i pružanja podrške spomenutim učenicima. Kroz iskustvo rada stručne službe svrha je istraživanja bila identificirati prisutnost i vrste teškoća s kojima se s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima suočavaju, njihove potrebe u prevladavanju određenih prepreka kao i resurse i mogućnosti kojima stručna služba škole raspolaže u svrhu podrške i unapređenja psiho-socijalnog rada s ovom kategorijom učenika. U istraživanju je korišten kvalitativni pristup u prikupljanju i obradi podataka. U istraživanju su sudjelovali djelatnici stručne službe četiriju srednjih škola s područja Velike Gorice (N=6). Rezultati ovog istraživanja u prvi plan su stavili bogato iskustvo stručne službe u radu s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima i priliku da istaknemo važnost pružanja podrške učenicima tijekom njihovog srednjoškolskog obrazovanja, ali jednako tako da istaknemo koliko je izazovno uvijek biti spreman adekvatno reagirati na potrebe koje učenici s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima imaju. Ovim istraživanjem dobili smo uvid u potrebe koje imaju učenici s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i najčešće teškoće s koje stručna služba uočava u radu s njima. Jednako tako dobili smo uvid u suradnju s nastavnicima, njihovim obvezama i dužnostima, kao i iskustvo povratne reakcije učenika na suradnju s nastavnicima. Sudionici istraživanja uočavaju porast broja učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima te potrebu unapređenja i povećanja raspoloživih resursa u svrhu pružanja bolje podrške učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima.

Ključne riječi: stručna služba škole, učenici s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima, resursi pružanja podrške

Summary

This study will focus on the experience of providing support by the school's expert service in working with students with learning difficulties, behavioral issues, and emotional problems. Through the perspectives and experiences of the school's expert service, we aim to delve deeper into the challenges of their educational process and the support provided to these students. The purpose of the research, through the experience of the school's expert service, is to identify the presence and types of difficulties faced by students with learning difficulties, behavioral issues, and emotional problems, their needs in overcoming certain obstacles, as well as the resources and opportunities available to the school's expert service to support and enhance the psychosocial work with this category of students. Through the work of the school's expert service, we also gained insight into the collaboration with the parents of students with difficulties, as well as the challenges faced by the professional service team and teachers in adapting and delivering lessons for these students. We employed a qualitative approach in data collection and analysis. The research involved employees of the school's expert service from four high schools in the Velika Gorica area (N=6).. The results of this research highlighted the extensive experience of the school's expert service in working with students with learning difficulties, behavioral issues, and emotional problems, and provided an opportunity to emphasize the importance of supporting students during their high school education. However, it also underscored the challenges of always being prepared to adequately respond to the needs of students with learning difficulties, behavioral issues, and emotional problems. This research provided insight into the needs of students with learning difficulties, behavioral issues, and the most common difficulties observed by the school's expert service in working with them. It also offered insight into the collaboration with teachers, their responsibilities, and duties, as well as the students' feedback on their collaboration with teachers. An increase in the number of students with learning difficulties, behavioral issues, and emotional problems was observed, leading to the participants' opinion that there is a need for advancement, both personally and at the school level, as well as the need for improving and increasing available resources to provide better support to students with learning difficulties, behavioral issues, and emotional problems.

Key words: school's expert service, students with learning difficulties, behavioral issues, and emotional problems, resources for supporting students

IZJAVA O AUTORSTVU

Ja Maja Buntak izjavljujem da sam autor završnog rada pod nazivom *Iskustvo pružanja podrške stručne službe učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima*.

Svi dijelovi rada, nalazi ili ideje koje su u radu citirane ili se temelje na drugim izvorima (bilo da su u pitanju mrežni izvori, udžbenici, knjige, znanstveni, stručni ili popularni članci) u radu su jasno označeni kao takvi te adekvatno navedeni u popisu literature.

U Zagrebu, 05.09.2024,

Potpis autora:_____

SADRŽAJ

1. UVOD.....	7
1.1. Definicija i podjela pojma učenici s teškoćama.....	8
1.1.1. Definicija kategorije <i>učenici s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima</i>	9
1.2. Srednjoškolsko obrazovanje i važnost inkluzivnog odgoja i obrazovanja.....	9
1.3. Uloga stručne službe, nastavnika i roditelja kao sudionika odgojno-obrazovnog procesa učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima.....	10
1.3.1. Uloga stručne službe škole.....	11
1.3.2. Uloga nastavnika.....	12
1.3.3. Uloga i suradnja roditelja/skrbnika.....	13
2. CILJ I ISTRAŽIVAČKA PITANJA.....	14
3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA.....	15
3.1. Odabir istraživačkog pristupa i metoda prikupljanja i analize podataka.....	15
3.2. Sudionici istraživanja.....	15
3.3. Etički aspekti istraživanja.....	15
3.4. Postupak provedbe istraživanja.....	16
4. REZULTATI I RASPRAVA.....	18
4.1. Opis i utjecaj teškoća u učenju na srednjoškolsko obrazovanje.....	16
4.1.1. Manifestirane poteškoće ponašanja/poremećaji/smetnji učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima.....	18
4.1.2. Okolnosti stupanja u kontakt s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima.....	20
4.1.3. Poteškoće/izazovi svladavanja odgojno-obrazovnog procesa kod tih učenika.....	21
4.2. Potrebe učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima u svladavanju i izvršavanju školskih obaveza.....	23
4.2.1. Metode rada s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima.....	24
4.2.2. Posebnosti rada s takvim učenicima u odnosu na druge učenike.....	25
4.2.3. Spremnost učenika na suradnju sa stručnom službom.....	26
4.3. Suradnja i uključenost roditelja u nastavni proces učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima.....	27
4.3.1. Dužnosti roditelja (očekivanja stručne službe).....	28
4.3.2. Spremnost/otvorenost roditelja za suradnju (očekivanja roditelja).....	29

4.3.3. Očekivanja roditelja/skrbnika.....	32
4.4. Suradnja s nastavnicima.....	32
4.4.1. Administracija.....	33
4.4.2. Realizacija nastavnog procesa.....	34
4.4.3. Suradnički odnos.....	35
4.5. Metode i resursi kao sredstva unapređenja rada s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima.....	36
4.5.1. Timska obrada.....	37
4.5.2. Profesionalna orijentacija.....	38
4.5.3. Osnovna škola (smjernice).....	39
4.5.4. Supervizija.....	39
5. ZAKLJUČAK.....	41
6. Literatura.....	43

PRILOZI

prilog 1.....	45
prilog 2.....	47
prilog 3.....	48

1. UVOD

Kada govorimo o potrebama učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima, svakako nam se nameću pojmovi individualizacije, inkluzije, socijalizacije, prihvaćanja i uočavanja bogatstva u različitosti svakoga od nas. Odgojno-obrazovna inkluzija podrazumijeva nov odnos prema različitosti ističući različite mogućnosti, a ne nedostatke. (Mirošević, Tot, Lozančić, 2020.). Redoviti program uz individualizirane postupke namijenjen je učenicima koji s obzirom na vrstu teškoće uspješno savladavaju redoviti nastavni plan i program, ali su im potrebni individualizirani postupci u radu zbog specifičnosti u funkcioniranju (Pravilnik o osnovnoškolskom i srednjoškolskom odgoju i obrazovanju učenika s teškoćama u razvoju NN 24/2015). Redoviti program uz prilagodbu sadržaja i individualizirane postupke namijenjen je onim učenicima koji zbog određene teškoće ne mogu svladati nastavni plan i program/kurikul bez sadržajnog ograničavanja.

Desetogodišnje radno iskustvo kao nastavniku u srednjoj školi, donosi mi svakodnevni susret, rad i interakciju s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima. Rad s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima predstavlja timski rad od učenika, roditelja/skrbnika, nastavnika, stručne službe i u konačnici cijele škole. Tijekom svog radnog staža uočila sam da nam u školu pristiže sve veći broj učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima kao i sve veći izazov i odgovornost u odgovoru na njihove potrebe. Stručna služba škole naša je polazišna točka i glavni oslonac u radu s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima, stoga sam smatrala da bi njihovo iskustvo bio značajan izvor informacija i veliki resurs u boljem razumijevanju i pružanju podrške takvim učenicima.

Ovim istraživanjem htjela sam dati priliku da se kroz iskustvo stručne službe škole dobije detaljniji uvid u pružanje podrške učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima tijekom njihovog srednjoškolskog staža. Upravo kroz iskustvo stručne službe dobivamo uvid u potrebe učenika s teškoćama u učenju problemima u ponašanju i emocionalnim problemima, njihovu suradnju s cijelim timom škole, uključenost i suradnju njihovih roditelja i uvid u suradnju i obaveze koje mi kao nastavnici imamo kada su u pitanju učenici s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima. U zadnje vrijeme susrećemo se s brojnim istraživanjima (npr. Dodig-Ćurković, 2013., Novak i Mihić, 2018 itd.) koja se bave mentalnim zdravljem srednjoškolske populacije i činjenicom da vidljiv porast u emocionalnim problemima naših učenika. Škole imaju važnu ulogu u razvijanju kvalitetnih temelja za mentalno zdravlje kao i za preveniranje mogućih mentalnih poremećaja u adolescentskom razdoblju učenika (Popović, 2021.).

Ovim istraživanjem htjela sam također produbiti razumijevanje izazova, zahtjevnosti i resurse kojima stručni timovi škola raspolažu u radu s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima, kako bih i kroz pozitivne/poticajne i kroz negativne/inhibirajuće aspekte otvorila vrata za nove prijedloge, ideje i u konačnici dala prostora stručnoj službi škola da iskažu svoju viziju potreba i unepređenja resursa kojima barataju kako bi bili što bolja i uspješnija potpora i odgovor na potrebe učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima.

1.1. Definicija i podjela pojma „učenici s teškoćama“

Prema *Zakonu o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi* (NN 87/08, 86/09, 92/10, 105/10, 90/11, 5/12, 16/12, 86/12, 126/12, 94/13, 152/14, 07/17, 68/18, 98/19, 64/20) učenici s teškoćama imaju višestruke, različite i promjenjive potrebe te čine široku i heterogenu skupinu. Njihove su potrebe oblikovane njihovim sposobnostima i osobinama, osobnim iskustvom, prethodno stečenim kompetencijama, navikama, interesima, ciljevima kao i širim socijalnim kulturnim okruženjem. U skladu s tim neki će učenici s teškoćama trebati stalnu dodatnu odgojno-obrazovnu podršku u svim ili samo nekim područjima učenja. (Matilda Poljak-Šušak, 2023.)

Zakonom o odgoju i obrazovanju u osnovnim i srednjim školama (NN 87/08, 86/09, 92/10, 105/10, 90/11, 5/12, 16/12, 86/12, 126/12, 94/13, 152/14, 07/17, 68/18, 98/19, 64/20) **učenici s teškoćama su:**

1. učenici s teškoćama u razvoju
2. učenici s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima
3. učenici s teškoćama uvjetovanim odgojnim, socijalnim, ekonomskim, kulturalnim i jezičnim čimbenicima.

Za potrebe ovoga rada, pozornost usmjeravamo na skupinu učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima kako bismo dobili konkretniji uvid u njihov tijekom srednjoškolskog obrazovanja i uz pomoć mišljenja i iskustva stručne službe škole pobliže ušli u izazove njihovog odgojno-obrazovnog procesa. Drugim riječima, kroz doživljaj stručne službe prikazat ćemo način prilagodbe nastavnih metoda i općenito individualiziranog pristupa koji je pojedinim učenicima s teškoćama u učenju potreban.

Učenici s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima su oni učenici čiji problemi proizlaze iz međudjelovanja učenika i odgojno-obrazovnog okruženja i/ili u kojih su prisutni čimbenici rizika, koji proizlaze iz osobina samog učenika ili karakteristika njegovog užeg i šireg socijalnog okruženja te trebaju odgojno-obrazovnu podršku s ciljem njihovoga daljnjeg pozitivnog razvoja (MZO, 2021.). Inkluzivno obrazovanje podrazumijeva odgojno-obrazovni proces koji je usmjeren na dijete tako da se uvažavaju različitosti odgojno-

obrazovnih potreba učenika koje proizlaze iz njihovih bioloških i psiho-socijalnih karakteristika kako bi se učenicima omogućila prilika za razvoj svih svojih potencijala, ali i prevencija razvoja sekundarnih teškoća (Dorčić, 2023.).

1.1.1. Redoviti program uz individualizirane postupke

Za učenike s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima škola je dužna osigurati primjenu individualiziranog pristupa nastavnika tijekom odgojno-obrazovnog procesa za koji se ne izrađuje individualizirani kurikulum kao pisani dokument (MZO, 2021.). Redoviti program uz individualizirane postupke određuje se za učenike koji mogu ostvariti odgojno-obrazovne ishode predmetnih kurikuluma bez sadržajnog ograničavanja, ali su im zbog specifičnosti u funkcioniranju potrebni individualizirani postupci u radu. Postupci individualizacije odnose se na postupke, metode i oblike poučavanja i vrednovanja, a ostvaruju se na sljedećim područjima:

1. način predstavljanja sadržaja i/ili zahtjeva za izvođenje aktivnosti
2. vrijeme potrebno za poučavanje, učenje ili obavljanje zadataka
3. aktivno uključivanje učenika u proces učenja, poučavanja i vrednovanja
4. načini vrednovanja razine ostvarenosti odgojno-obrazovnih ishoda
5. osiguravanje primjerenih prostornih uvjeta
6. prilagodba materijala (MZO, 2021.).

Moguće individualizacije postupaka su brojne i vrlo individualne, za pojedinog učenika s teškoćama u učenju potrebno je osmisliti i uvesti one oblike podrške i postupke individualizacije koje najbolje odgovaraju njegovim odgojno-obrazovnim potrebama.

Individualizirani odgojno obrazovni program (IOOP) je pisani dokument pripremljen za točno određenog učenika i plan koji točno određuje ciljeve koje učenik treba postići tijekom određenog razdoblja pomoću strategija podučavanja, resursa i podrške neophodnih za ostvarenje tih ciljeva (AZOO, 2006).

1. 2. Srednjoškolsko obrazovanje i važnost inkluzivnog odgoja i obrazovanja

Srednjoškolsku razinu odgoja i obrazovanja UNESCO (2011, prema Velki i Romstein, 2018.) vidi kao kontekst u kojemu učenici kroz specijalizirane instrukcije dobivaju priliku usvojiti specifična znanja i vještine za korištenje u konkretnim situacijama, tj. glavna zadaća srednjoškolskog obrazovanja je priprema učenika za svijet rada ili daljnje obrazovanje.

Inkluzivno obrazovanje temelji se na pravu kvalitetnoga obrazovanja svih učenika podjednako što zahtjeva u našim školama stvaranje uvjeta za zadovoljavanje različitih odgojno-obrazovnih potreba svakog učenika i omogućuje svim učenicima da uče zajedno. Naglasak se

stavlja na stvaranje promjena u obrazovnom sustavu, kako bi sustav bio primjeren odgojno-obrazovnim potrebama svakog učenika umjesto da učenike prilagođavamo obrazovnom sustavu (MZO, 2021.) . Osnovno polazište inkluzivnog odgoja i obrazovanja jest da uvjeti za svakog učenika moraju odgovarati njegovim individualnim snagama, interesima i potrebama u učenju, a ne da budu oblikovani prema teškoći koju učenik ima (Ivančić i Stančić, 2013.).

Postojanje teškoća kod učenika, odnosno s tim u vezi često nepostojanje primjerene podrške unutar sustava, može se negativno odraziti na motivacijske i emocionalne čimbenike vezane uz akademsko okruženje te s tim povezano akademsko postignuće (Martinac Dorčić, 2023.)

Inkluzivni pristup u nastavi podržava razlikovnu nastavu te individualizirano učenje i poučavanje koje se temelji na uvažavanju različitih pristupa učenju u skladu s individualnim odgojno-obrazovnim potrebama učenika. Ovdje je bitno naglasiti kako se u obzir uzimaju razvojne osobitosti te time učenik postaje aktivan sudionik nastavnog procesa i kurikuluma koji treba zadovoljiti različite odgojno-obrazovne potrebe učenika. Upravo ta različitost učenika stvara potrebu planiranja i realizacije inkluzivne nastave temeljem načela univerzalnog dizajna za učenja, tj. izrada kurikuluma koji učitelje/nastavnike usmjerava u prilagođavanje strategija, aktivnosti i materijala koji služe svim učenicima s različitim potrebama, bez obzira na sposobnost, dob, spol, teškoću i sl. (MZO, 2021.).

Inkluzivni odgoj i obrazovanje u Republici Hrvatskoj zasniva se na poštovanju ljudskih i dječjih prava i sloboda. Godine 1989. Generalna skupština Ujedinjenih naroda usvojila je *Konvenciju UN-a o pravima djeteta*, međunarodni dokument kojim se priznaju prava djece u cijelome svijetu, koji je u Republici Hrvatskoj ratificiran 1991. godine. Prema *Konvenciji* svako dijete ima pravo na odgoj i obrazovanje u skladu sa svojim mogućnostima, a upravo se time ističe pravo na inkluzivni odgoj i obrazovanje na temelju prava jednakih mogućnosti (MZO, 2021.).

1.3. Uloga stručne službe, nastavnika i roditelja kao sudionika odgojno-obrazovnog procesa učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima

U inkluzivnom odgoju i obrazovanju veliku ulogu ima interdisciplinarnost time što podrazumijeva suradnju nastavnika, stručne službe škole, ravnatelja, školskih liječnika, vanjskih suradnika te stvaranje partnerstva s roditeljima/skrbnicima. Nastavno na to, u odgojno-obrazovnim ustanovama temeljna načela odgoja i obrazovanja učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima su etičnost, profesionalnost, interdisciplinarnost struka te timski rad (MZO, 2021.).

1.3.1. Uloga stručne službe škole

Podršku učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima u njihovom odgojno-obrazovnom procesu pružaju stručni suradnici škole: pedagog, psiholog, edukacijski rehabilitator, socijalni pedagog, ovisno o tome kojim navedenim resursima škola raspolaže što je uvjetovano brojem učenika u školi. Doprinos stručnih suradnika temelji se na zajedničkim i specifičnim stručnim kompetencijama stečenima tijekom inicijalnog obrazovanja i profesionalnog razvoja kroz cjelokupni radni vijek (MZO, 2021.).

Uloge stručne službe u školi je pružati adekvatnu pedagošku i stručnu pomoć u neposrednom odgojno obrazovnom radu s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima roditeljima/srbnicima, nastavnicima; planirati i provoditi istraživanja na razini škole sa svrhom što bolje inkluzije učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima; pružati savjetodavnu podršku i edukaciju roditeljima/skrbnicima i nastavnicima; pratiti provedbu dogovorenih individualiziranih postupaka podrške učenicima u nastavnom procesu prema preporukama stručnih suradnika škole (MZO, 2021.).

Stručnu službu škole, u idealnim uvjetima, činio bi tim stručnjaka od pedagoga, psihologa, stručnjak edukacijsko-rehabilitacijskog profila i socijalni radnik. Svatko prema svom profilu i stručnoj spremi, obnaša svoje područje dužnosti i zadataka definiranih *Pravilnikom o tjednim radnim obvezama učitelja i stručnih suradnika u osnovnoj školi, čl.20.* (NN, 34/2014.). Stoga, prema prethodno navedenom Pravilniku, za svakog suradnika izdvojiti ćemo pravni smjernice određenog područja djelovanja.

Stručni suradnik pedagog (kao najčešće zastupljen član stručne službe škole) planira i programira rad, priprema se i obavlja poslove u pedagoškom radu, analizira i vrednuje djelotvornost odgojno-obrazovnog rada škole i sudjeluje u analizi rezultata odgojno-obrazovnog procesa. Sudjeluje u izradi godišnjeg plana i programa rada škole i školskog kurikulumu, savjetuje i pomaže u radu učiteljima, drugim stručnim suradnicima i roditeljima, sudjeluje u izricanju pedagoških mjera, predlaže mjere za poboljšanje. Identificira i prati učenike s posebnim odgojno-obrazovnim potrebama, izrađuje i provodi preventivne programe, vodi odgovarajuću pedagošku dokumentaciju, surađuje s ustanovama, stručno se usavršava te obavlja druge poslove na unapređivanju i razvoju odgojno-obrazovne djelatnosti škole. Uz pedagoga, najčešće dio stručne službe čini psiholog.

Stručni suradnik psiholog planira i programira rad, priprema se i obavlja poslove u pedagoškom radu, identificira i dijagnosticira u skladu sa zahtjevima struke učenike s posebnim odgojno-obrazovnim potrebama, radi na uklanjanju teškoća koje učenik ima te pruža stručnu potporu učeniku na očuvanju njegova psihičkog zdravlja i poticanja razvoja. Surađuje s ustanovama, vodi odgovarajuću dokumentaciju, sudjeluje u radu povjerenstva za utvrđivanje

psihofizičkog stanja djeteta, izrađuje i provodi preventivne programe i programe za darovite učenike, stručno se usavršava te obavlja druge poslove u skladu sa zahtjevima struke.

Stručni suradnik stručnjak edukacijsko-rehabilitacijskog profila u srednjim školama ističe se kao velika potreba, ali najčešće ovaj tip profila nije zastupljen kao član stručne službe škole. U redovitoj školi planira i programira rad, priprema se i obavlja poslove u neposrednome odgojno-obrazovnom radu s učenicima, savjetuje i pomaže u radu učiteljima i stručnim suradnicima te ostalim zaposlenicima škole u svezi s postupcima u radu s djecom s posebnim potrebama, pomaže učiteljima u izradi primjerenih programa, didaktičkih i nastavnih sredstva, surađuje, savjetuje i pomaže roditeljima učenika s teškoćama u razvoju, analizira i vrednuje djelotvornost odgojno-obrazovnog rada, stručno se usavršava, surađuje s ustanovama, vodi odgovarajuću pedagošku dokumentaciju i učeničke dosjee.

Jednako tako vrlo važan resurs i dio stručne službe škole bio bi socijalni radnik, koji na žalost nije često zastupljen član stručne službe škole. Socijalni radnik planira i programira rad, priprema se i obavlja poslove u radu s učenicima, roditeljima i zaposlenicima škole, prikuplja i analizira podatke o socijalnom statusu učenika i njegove obitelji, surađuje s ustanovama, prema potrebi sudjeluje u radu povjerenstva za upis djece u osnovnu školu, obavlja poslove vezane uz smještaj učenika u druge obitelji i ustanove socijalne skrbi, organizira nabavu školskoga pribora i udžbenika za socijalno ugrožene učenike, savjetuje i pomaže roditeljima u ostvarivanju prava s područja zdravstvene i socijalne skrbi, vodi odgovarajuću pedagošku dokumentaciju te obavlja druge poslove u skladu sa zahtjevima struke. (NN, 34/2014.)

1.3.2. Uloga nastavnika

Nastavnici planiraju i provode odgojno-obrazovne aktivnosti u neposrednom radu s učenicima i stvaranje poticajnog okruženja za učenje jedna je od njihovih temeljnih uloga u radu sa svim učenicima. Nastavnici prate i uočavaju moguća odstupanja u psihofizičkom razvoju, ponašanju i životnim okolnostima učenika, njihove odgojno-obrazovne potrebe, postignuća, uratke i ponašanje u školskom kontekstu. Dužnost nastavnika je upoznavati stručne suradnike škole s uočenim odstupanjima i surađivati s roditeljima/skrbnicima radi zajedničkog upućivanja vanjskom stručnjaku, ovisno o vrsti teškoće i izraženosti odstupanja. Jednako tako kada su u pitanju učenici s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima, nastavnici su dužni proučiti dostupnu dokumentaciju i upoznati se s važnim informacijama roditelja/skrbnika i stručnih suradnika škole. U skladu sa specifičnim potrebama učenika i u suradnji sa stručnim suradnicima škole, nastavnik prilagođava postupke, metode i oblike rada te izrađuje i primjenjuje individualizirane materijale za učenje (MZO, 2021.).

Općenito govoreći o dužnostima nastavnika, prema *Pravilniku o normi rada nastavnika u srednjoškolskoj ustanovi* dužnosti i poslovi nastavnika su stručno-metodička priprema, razredničko administrativni poslovi, stručno usavršavanje, planiranje i vođenje ekskurzija, suradnja s roditeljima, rad u stručnim tijelima škole i izvan škole, unos podataka u e-maticu, popravni, razredni i razlikovni ispiti, poslovi u okviru provođenja nacionalnih ispita, državne mature ili ispita državne mature u školskoj ustanovi, poslovi vezani uz izradu i obranu završnog rada, rad u stručnim povjerenstvima, organizacija natjecanja i susreta, poslovi sindikalnog povjerenika, kulturne i sportske aktivnosti škole te izvannastavne aktivnosti. (NN, 94/2010).

1.3.3. Uloga i suradnja roditelja/skrbnika

Prema *Obiteljskom zakonu*, čl. 94. (NN 103/15, 98/19, 47/20, 49/23, 156/23), roditelji imaju dužnost brinuti se o svestranom, redovitom, a prema svojim mogućnostima i daljnjem obrazovanju svojeg djeteta i poticati njegove umjetničke, tehničke, sportske i druge interese. Roditelji su dužni i odgovorni odzivati se sastancima ili pozivu odgojno-obrazovne ustanove u vezi s odgojem i obrazovanjem djeteta. (5) Roditelji ne smiju prisiljavati dijete na obrazovanje koje nije u skladu s njegovim sposobnostima i sklonostima.

Roditelji/skrbnici učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima imaju vrlo važnu ulogu u odgojno-obrazovnom procesu i za napredovanje učenika potrebno je stvoriti partnerski odnos između roditelja/skrbnika i odgojno-obrazovnih djelatnika (MZO, 2021.). Odgovornost roditelja/skrbnika je da informira školu o svim relevantnim informacijama koje doprinose dobrobiti učenika u odgoju i obrazovanju, kao i dostaviti svu dokumentaciju o potrebama učenika koju posjeduje. Također odgovornost roditelja/skrbnika je u tome da učeniku omogući svu adekvatnu podršku, kako u školi tako i doma radi što boljeg uključivanja i postizanja uspjeha u odgojno-obrazovnom procesu. U skladu s tim, roditelj/skrbnik ima pravo dobiti smjernice od strane škole i stručne službe za pružanje podrške učeniku, kao i dobiti uvid u individualizaciju metoda rada i učenju koju pojedini nastavnik primjenjuje u nastavi svoga predmeta. (MZO, 2021.)

2. CILJ ISTRAŽIVANJA I ISTRAŽIVAČKA PITANJA

Cilj istraživanja je dobiti uvid u iskustvo pružanja podrške učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima. Kroz iskustvo rada stručne službe s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima, prikazati izazove, posebnosti, metode i načine pristupa spomenutim učenicima tijekom srednjoškolskog obrazovanja, s ciljem dobivanja smjernica za unapređenja pružanja podrške ciljanoj skupini učenika. Prikazati prisutnost i vrste teškoća u učenju u srednjoškolskoj populaciji, njihove potrebe u prevladavanju određenih prepreka kao i resurse i mogućnosti kojima stručna služba škole raspolaže u svrhu podrške i unapređenja psiho-socijalnog rada s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima. Kroz rad stručne službe dobiti uvid u suradnju s roditeljima učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima, kao i izazove za nastavnike u prilagođavanju i realizaciji same nastave za spomenute učenike.

U skladu s ciljem i svrhom istraživanja predviđena su sljedeća istraživačka pitanja:

1. Kako stručna služba škole opisuje teškoće u učenju i njihov utjecaj na cjelokupno srednjoškolsko obrazovanje učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima?
2. Kako stručna služba odgovara na potrebe učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima u svladavanju i izvršavanju školskih obaveza?
3. Kako stručna služba opisuje suradnju i uključenost roditelje u nastavni proces učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima?
4. Kako stručna služba opisuje svoje iskustvo suradnje s nastavnicima vezano izazove s kojima se susreću u realizaciji nastave s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima?
5. Kako stručna služba promišlja o metodama i resursima kao sredstvima unapređenje rada s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima, kao i unapređenju suradnje s roditeljima/skrbnicima spomenutih učenika

3. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

3.1. Odabir istraživačkog pristupa i metoda prikupljanja i analize podataka

Želeći dobiti dublji uvid u doživljaj rada pedagoške službe s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima tijekom srednjoškolskog obrazovanja odabrali smo kvalitativni pristup. Podatke smo prikupljali metodom polustrukturiranog intervjua. Kod polustrukturiranog intervjua pitanja su otvorenog tipa kako bi se sudionicima omogućilo iznošenje osobnih stavova i doživljaja, što nam pomaže da steknemo potpuniji uvid u možda neistražena područja, a u svrhu stvaranja novih ideja, zamisli i pretpostavki. Obrada podataka nakon izrade transkripta uključivala je čitanje transkripta i bilježenje onih dijelova koji predstavljaju odgovor na istraživačka pitanja. Za obradu i analizu podataka odabrana je kvalitativna metoda – tematska analiza koja podrazumijeva kategorizaciju podataka u određeni broj tema ili deskriptivnih kategorija kojima se pridaje značenje.

3.2. Sudionici istraživanja

Kako bismo dobili što kvalitetnije i sveobuhvatnije podatke o istraživanom području, te kako bismo dobili bolji uvid u posebnosti procesa srednjoškolskog obrazovanja učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima, kao sudionike istraživanja odabrali smo djelatnike stručnih službi srednjih škola na području Velike Gorice. Istraživanjem je obuhvaćeno šest sudionika/ca.

Sudionici istraživanja, prema stručnoj spremi, su pedagozi, psiholozi i socijalni pedagozi iz 4 srednje škole s područja Velike Gorice. U istraživanju je sudjelovalo 6 ženskih osoba u životnoj dobi od 28 do 56 godina ($M=42,33$, $S1$ $SD=5,17$).. Radno iskustvo naših sudionica kreće se u rasponu od 3 do 30 godina rada ($M=15,83$, $SD=5,24$) u školskom obrazovnom sustavu, na radnom mjestu stručnog suradnika. Dvije sudionice obnašaju radno mjesto socijalnog pedagoga stručnog suradnika; tri sudionice obnašaju radno mjesto psiholog stručni suradnik i jedna kolegica je na radnom mjestu pedagog stručni suradnik.

3.3. Etički aspekti istraživanja

Tijekom pripreme i provođenja istraživanja, a u skladu s etičkim normama i preporukama (Kajornboon, 2005.) vodilo se računa o sljedećim etičkim aspektima i odgovornosti prema sudionicima istraživanja:

1. Pribavila se potrebna suglasnost od nadležnih institucija za provođenje istraživanja,

2. Sudionike istraživanja se prije provođenja istraživanja upoznalo s temom i svrhom istraživanja,
3. Istraživanje se provodilo isključivo temeljem dobrovoljnog pristanka sudionika na sudjelovanje u istraživanju,
4. Tijekom provođenja istraživanja vodilo se računa o osiguranju privatnosti u istraživanju i anonimnosti u prikupljanju podataka kako bi se zaštitio integritet sudionika istraživanja i tajnost podataka,
5. Svakom sudioniku istraživanja ostavila se mogućnost izbora da u bilo kojem trenutku provođenja istraživanja odustanu od daljnjeg sudjelovanja u istraživanju ili da odbiju odgovoriti na neko od postavljenih pitanja u intervjuu,
6. Svim sudionicima istraživanja bila je zajamčena diskrecija i osigurano povjerenje vezano uz jasan sporazum tko će imati pristup i kojim podacima istraživanja te u koje svrhe će se prikupljeni podaci koristiti,
7. Prije provođenja polustrukturiranog intervjua zatražila se suglasnost od sudionika istraživanja za snimanje razgovora diktafonom u svrhu kasnije obrade transkripata,
8. Svim zainteresiranim sudionicima istraživanja bila je osigurana mogućnost uvida u dobivene rezultate istraživanja tijekom i po završetku istraživanja.

3.4. Postupak provedbe istraživanja

Prije provođenja istraživanja zatražilo se odobrenje i suglasnost za provođenje istraživanja od ravnatelja srednjih škola čiji su djelatnici uključeni kao sudionici istraživanja, kao i suglasnost samih sudionika istraživanja.

Potencijalne sudionike istraživanja osobno se kontaktiralo i objasnio im se cilj, svrha i postupak istraživanja. Sa sudionicima istraživanja koji su izrazili suglasnost za sudjelovanje u istraživanju dogovorilo se individualno mjesto i vrijeme za provođenje polustrukturiranog intervjua.

Za provođenje samih intervjua osiguran je tih i ugodan prostor u školi koji je prikladan za vođenje povjerljivih razgovora.

Prije početka samog intervjua sudionicima se naglasilo da u odgovorima na pitanja slobodno, otvoreno i bez ustezanja iznesu iskreno svoja razmišljanja i doživljaje vezane uz temu razgovora, da nema točnih i netočnih odgovora, da im je zajamčena povjerljivost i anonimnost, da u bilo kojem trenutku mogu odustati od daljnjeg sudjelovanja u istraživanju bez negativnih posljedica da će razgovor biti sniman diktafonom (za što je posebno tražena njihova suglasnost) isključivo radi potrebe transkriptiranja i obrade podataka, te da će nakon toga biti svi materijali prikupljeni intervjuom biti arhivirani sukladno etici istraživanja u društvenim znanostima.

Polustrukturirani intervju je vođen prema predlošku pitanja za vođenje polustrukturiranog intervjua. Polustrukturirani intervju je kvalitativna metoda prikupljanja podataka i kod polustrukturiranog intervjua pitanja su otvorenog tipa kako bi se sudionicima omogućilo iznošenje osobnih stavova i doživljaja, što nam pomaže da steknemo potpuniji uvid u možda neistražena područja, a u svrhu stvaranja novih ideja, zamisli i pretpostavki (Milas, 2009). Predložak pitanja (prilog 1.) služio je kao pomoć i smjernica, a ovisno prema tijeku razgovora pitanja se pomalo preformuliralo, nadopunilo ili eventualno izmijenilo u redoslijedu.

4. REZULTATI I RASPRAVA

U nastavku slijedi prikaz podataka prema istraživačkim pitanjima.

4.1. Opis i utjecaj teškoća u učenju na srednjoškolsko obrazovanje

Analizom izjava sudionika vezano uz prvo istraživačko pitanje, *Kako stručna služba škole opisuje teškoće u učenju i njihov utjecaj na cjelokupno srednjoškolsko obrazovanje učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima?*, dobili smo tri teme koje prate kodovi vezani uz svaku temu.

Tablica 1. Utjecaj teškoća u učenju na srednjoškolsko obrazovanje učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima

TEME	KODOVI
Manifestirane poteškoće ponašanja/poremećaji/smetnji učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima	• mješovite teškoće u učenju • govorno – jezične teškoće • emocionalne teškoće (anksioznost, depresija) • neprihvatljiva/rizična ponašanja • loš uspjeh u obrazovnom postignuću
Okolnosti stupanja u kontakt s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima	• učenici s IP-om i PP-om • neprihvatljiva/rizična ponašanja • izostanak obrazovnog postignuća
poteškoće/izazovi svladavanja odgojno-obrazovnog procesa kod tih učenika (realizacija nastavnog proces)	• nisko samopouzdanje • nisu svjesni svojih mogućnosti/potencijala • nerealna očekivanja

U narednim podnaslovima svaka od tema biti će posebno razrađena.

4.1.1. Manifestirane poteškoće ponašanja/poremećaji/smetnji učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima

Prilikom upisa u srednju školu, ispitanici navode da im u škole dolaze učenici koji se upisuju putem rješenja o primjerenom obliku školovanja čiji status dobivaju tijekom osnovnoškolskog obrazovanja. Kod takvih učenika poteškoće su definirane rješenjem kojega

učenici dobivaju nakon timske obrade (školski liječnik, psiholog, logoped, neuropedijatar, mišljenje škole) i odlukom Gradskog ureda (MZO, 2021.) Ispitanici navode da kod tih učenika najčešće poteškoće su mješovite teškoće u učenju (disgrafija, disleksija, diskalkulija), problemi u ponašanju i emocionalni problemi. U tom kontekstu sudionici navode: „*Prema sastavu učenika koje mi trenutno u školi imamo nekako od svih poteškoća prednjače mješovite teškoće u učenju, a to su teškoće čitanja, pisanja, računanja.*” (S1); „*Ako govorimo o učenicima koji dolaze s IP-om k nama već iz OŠ onda bih zapravo rekla da su to najčešće problemi disgrafije, disleksije, govorno-jezične teškoće i mješovite poteškoće u učenju.*” (S2); „*Najčešće poteškoće s kojima se susrećemo kod naših učenika su mješovite teškoće u učenju, disleksija, disgrafija, diskalkulija, ali bude tu i poteškoća vezanih uz emocije i ponašanje. U puno manjem omjeru imamo i intelektualnih poteškoća i nekih oblika motoričkih smetnji.*” (S3). Kada su u pitanju ti učenici koji dolaze s već gotovim rješenjima, rad s njima je jednostavniji i nekako već uhodan u osnovnoj školi. Upravo u prilog tome ide izjava naše sudionice S2 koja navodi da „*Učenici koji dolaze u našu školu s IP-om su učenici koji su već naučili da češće surađuju i komuniciraju sa stručnim suradnicima i nije im to problematično, dapače sasvim normalno im je. Svaki susret i razgovor s nama oni zapravo shvaćaju kao redovno praćenje i podršku s naše strane. Takvi učenici su uglavnom otvoreni za suradnju i sami kažu ukoliko primijete da postoje neke poteškoće ili ako smatraju da se kod nekih nastavnika individualizacija ne provodi kako bi možda bilo potrebno.*”.

Prema Pravilniku o načinima, postupcima i elementima vrednovanja učenika u osnovnim i srednjim školama (NN 112/10, 94/15, 82/19) propisana je mogućnost upisa učenika s teškoćama u razvoju u srednjoškolske programa prema izboru, tj. učenik se može upisati temeljem rješenja o primjerenom školovanju i stručnog mišljenja Službe za profesionalno usmjeravanje HZZ-o (tzv. Izravan upis) ili temeljem ostvarenog općeg uspjeha tijekom posljednja četiri razreda osnovnog obrazovanja (tzv. Redovan upis) (MZO, 201.). Upravo za ovu drugu kategoriju učenika sudionici navode da su češće manifestacije koje ukazuju na emocionalne probleme. To nam potvrđuju izjave naših sudionika. „*S druge strane imamo učenike koji nemaju službeno rješenje, odnosno učenici kod kojih smo mi uočili da postoje neke poteškoće i to najčešće budu emocionalne poteškoće. To budu učenici koji su u principu zatvoreniji i puno teže se ostvaruje komunikacija i suradnja s njima.*” navodi sudionica S2. Kod učenika s emocionalnim problemima tijekom srednjoškolskog obrazovanja uočavamo razne promjene, nove manifestacije, nove situacije u kojima iskaču novi oblici neprihvatljivih/rizičnih ponašanja. U prilog tome nam ide izjava sudionice S2 „*...što se tiče teškoća koje mi otkrivamo tijekom njihovog školovanja to budu neke emocionalne poteškoće, anksioznost, depresija, poremećaj prehrane...*”.

Kod učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima svi prijelazi mogu biti izvor stresa i ometati ga u funkcioniranju. Stoga je važno pripremiti učenika na promjene i pružiti mu individualnu podršku i pomoć u razdobljima prijelaza (MZO, 2021.).

4.1.2. Okolnosti stupanja u kontakt s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima

Učenici s teškoćama imaju višestruke, različite i promjenjive potrebe te čine široku i heterogenu skupinu. Njihove su potrebe oblikovane njihovim sposobnostima i osobinama, osobnim iskustvom, prethodno stečenim kompetencijama, navikama, interesima, ciljevima, kao i širim socijalnim i kulturnim okruženjem. U skladu s tim, neki će učenici s teškoćama trebati stalnu dodatnu odgojno-obrazovnu podršku u svim ili samo nekim područjima učenja i predmetima, a drugi privremenu i ograničenu. (MZO, 2021.)

U tom kontekstu, prenoseći nam svoje iskustvo kontakta s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima, naši sudionici navode kako odmah pri upisu u srednju školu ostvaruju kontakt s tim učenicima (*„Čim takvi učenici upišu našu školu moja praksa je da odmah s njima obavljam inicijalni razgovor.“* (S1), *„Odmah na početku školske godine stupam u kontakt sa svim učenicima koji su se upisali u našu školu, a da su osnovnu školu završili prema nekom obliku primjerenog školovanja. Pozivamo ih kako bismo s njima porazgovarali, upoznali ih i vidjeli koje su njihove potrebe.“* (S3); *„Prije svega učenici koji nam dođu sa rješenjima, to su kod nas prije svega IP učenici, ... na upisima uvijek ja kao stručni suradnik pedagog razgovaram s njima i razgovaram s roditeljima da možemo napraviti pripremu za početak i da mogu dati smjernice nastavnicima...“* (S3)).

Kako bi se takvim učenicima osigurali odgovarajući oblici podrške potrebno je kontinuirano i sustavno pratiti njihov cjelokupni razvoj (MZO, 2021.). U procesu prepoznavanja i otkrivanja bilo kakvih odstupanja sudjeluju svi ključni suradnici – učitelji/nastavnici, stručni suradnici, roditelji/skrbnici (MZO, 2021.) i upravo u tom smjeru idu i izjave naših sudionika. Sudionica S5 u tom kontekstu navodi da *„Učenici s teškoćama u učenju u tijeku polaganja prvog razreda u posebnom su praćenju procesa prilagodbe kroz individualni rad i konzultacije s nastavnicima.“*. Sudionica S2 navodi kako je njena praksa također pojačano praćenje tijekom prvog razreda srednje škole i u tom smjeru u prvim razredima provodi sociometriju kao pokazatelj odnosa među učenicima unutar jednog razreda. (*„...provedbu sociograma u razredu i tu vidim neku dinamiku odnosa i sve to ako pokaže da nešto ne funkcionira zovem učenike na razgovor...“*). Jednako tako sudionica S1 navodi da *„u skladu s poteškoćama koje imaju nekako pokušavam odrediti potrebe koje su im potrebne i područje na kojem bi im podrška bila potrebna“*. Važnost suradničkog odnosa unutar škole navodi sudionica S5: *„Povod stupanja u kontakt s učenicima s teškoćama u učenju,*

problemima u ponašanju i emocionalnim problemima je najčešće na poticaj razrednika/nastavnika, roditelja ili samog učenika.”, kao i sudionica S3 navodeći da „Kasnije stupam u kontakt s učenicima koji pokazuju neke poteškoće i neprimjerena ponašanja na koja razrednici ili nastavnici skrenu pozornost budući prvi u razredu primijete. Uglavnom svaki oblik ometajućeg ponašanja ili kada izostane adekvatni obrazovni uspjeh, nastavnici i razrednici reagiraju i onda se ja uključujem s neakvim oblikom podrške i pomoći.”.

Nadalje, naši sudionici navode i situacije koje također vode do stupanja u kontakt učenika i stručne službe, a rezultat su upravo nekog oblika manifestacije poteškoća koje su prisutne. Sudionica S4 kao primjer navodi neprimjereno ponašanje i veliki broj negativnih ocjena kao znak neadekvatne realizacije nastavnog proces. (*„Što se tiče učenika koji imaju problema s ponašanje, tu su u pitanju učenici s velikim brojem negativnih ocjena, zatim neki neprimjereni oblici ponašanja za vrijeme nastave i učenici koji imaju problem s velikim brojem izostanaka. Dakle to su sve povodi za moje stupanje u kontakt s tim učenicima.”*).

Svi sudionici naveli su veliki porast učenika s emocionalnim poteškoćama (*„...imamo učenike s emocionalnim teškoćama, s tim da nam je tu najčešće u pitanju anksioznost. Općenito anksioznost, depresija, to su problemi koji su u sve većem porastu među našim učenicima. (S4))*). Naglasak su stavili na veliku potrebu podrške takvim učenicima, a ujedno i naglasili da je veliki izazov otkriti kako takvim učenicima biti adekvatna podrška tijekom njihovo srednjoškolskog obrazovanja. U tom kontekstu ide i izjava sudionice S3 koja navodi da *„kada krenu ovi emocionalni problemi, metalno zdravlje, to je dosta siva zona je li to stvarno problem ili netko izmišlja da bi lakše prošao i došao do boljih ocjena. Mislim da u tom kontekstu bi nam svima dobro došla dodatna edukacija i podrška da se znamo s time nositi.”* i jasno daje do znanja koliko je izazovno i zahtjevno pristupiti takvim učenicima.

Zanimljivo je povezati kako u zadnjih par godina veliki naglasak stavlja se upravo na mentalno zdravlje srednjoškolaca. Brojna su istraživanja koja se bave porastom i uzrocima narušenog mentalnog zdravlja srednjoškolaca. Nadalje, važnost ove teme potvrđuju i globalni podaci o tome kako otprilike 20% djece i adolescenata pati od mentalnih poremećaja koji narušavaju njihovo svakodnevno funkcioniranje (Dodig-Ćurković, 2013). Novak i Mihić (2018) navode nova američka istraživanja prema kojima su anksiozni poremećaji zastupljeni kod čak 32% mladih u skupini od 13 do 18 godina, poremećaji raspoloženja kod 14,3%, a depresivni poremećaj kod 8%.

4.1.3. Poteškoće/izazovi svladavanja odgojno-obrazovnog procesa kod tih učenika

Krajnji cilj odgojno-obrazovnog procesa razvoj je kompetencija za život. Kompetencije su usmjereno i usklađeno uspješno djelovanje znanja, vještina, stavova i različitih osobina na

konkretna problem, a iskazuju se samostalnošću i odgovornošću (MZO, 2021.) Zanimljivo je istaknuti kako je sve veći broj istraživanja koja navode da su upravo socijalne kompetencije glavni pokazatelj djetetove spremnosti za školu, a onda u budućnosti i realizaciju samih akademskih uspjeha (Vidić, 2010.). Srednjoškolska populacija upravo i teži za što većom samostalnošću i odgovornošću, a u tom kontekstu vrlo je važno razviti svijest o onome što znamo, možemo, činimo, osjećamo i želimo kako bismo svjesni svojih jakih strana, mogli prihvatiti i svoje slabosti (MZO, 2021.). Upravo nam naši sudionici naglašavaju nedostatak te svijesti kod učenika s kojima rade. Sudionica S2 naglašava smanjeno samopouzdanje kod učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima (*„S obzirom na sniženo samopouzdanje i lošiju sliku o sebi, ciljevi koje si zadaju najčešće budu nerealni, imaju niža očekivanja i zapravo nisu ni svjesni svojih pozitivnih strana i svog potencijala.“*). Odgojno-obrazovni proces podrazumijeva integraciju, socijalizaciju, prihvaćanje i upravo u tom smjeru sudionici naglašavaju *„...socijalizacija, inkluzija, integracija u razred je jedan od velikih izazova s kojima se takvi učenici susreću. U toj dobi uopće prihvatiti da si različit, iako smo mi svi različiti i to je sasvim normalno, mislim da je problem svim učenicima, a onda osobito učenicima s određenim poteškoćama.“*. (S1) Nadalje, sudionica S2 navodi problem suradnje s nastavnicima, naglašavajući *„...da teško stupaju u kontakt s nastavnicima, točnije izbjegavaju komunikaciju s nastavnicima.“*.

Zanimljivo je povezati kako imamo i provedena istraživanja koja nam upravo u kontekstu cjelokupnog odgojno-obrazovnog procesa ističu važnost pozitivnog odnosa unutar samog razreda, kako među učenicima tako i u odnosu nastavnik – učenik. Primjerice, istraživanjem (Baker, 2006) je ustanovljeno da su bliski pozitivni odnosi između učitelja i učenika važni za bolje prilagođavanje učenika i njihov školski uspjeh, prihvaćanje učenika s teškoćama i traženjem najboljeg pristupa ključan je dio uspješne realizacije cjelokupnog nastavnog procesa. (Ivančić, Stančić, 2013.).

Sudionica S3 ističe problematiku ocjenjivanja učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima. Učenici često nisu svjesni realne vrijednosti ocjena koje imaju. U tom kontekstu sudionica S3 navodi da *„...učenici s teškoćama koje imaju dobivaju ocjene koje možda nisu realni prikaz onoga što uistinu mogu i znaju, odnosno ne razumiju da su to ocjene koje idu uz prilagodbu i individualizaciju, a u nekakvom realitetu one nisu realne. U tom kontekstu, u srednjoj školi kada dobivaju nove predmete, vezane uz struku, tu onda bude dosta problematično.“*. Kao posljedica takve situacije često bude reakcija koja je popraćena negativnim osjećajima i stanjima i upravo na to nam se nadovezuje izjava sudionice S1 koja navodi da *„...poteškoće možda nastaju u ono trenutku kada shvate da njihova očekivanja nisu u skladu s njihovim mogućnostima tu onda ima dosta razočarenja, stresa, frustracija i to je onda zapravo područje na kojem s njima treba dosta raditi.“*.

Navodeći poteškoće s kojima se učenici s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i

emocionalnim poteškoćama susreću tijekom srednjoškolskog obrazovanja, možemo još jednom posvijestiti važnost stvaranja poticajnog okruženja za takve učenike. Okruženje u kojem se njeguje različitost, poštuju osobne snage i slabosti kroz suradničko učenje potiče razvoj kognitivnih, socioemocionalnih i stvaralačkih sposobnosti koje vode lakšem svladavanju odgojno – obrazovnog procesa. (MZO, 2021.)

4.2. Potrebe učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima u svladavanju i izvršavanju školskih obaveza

Analizom izjava sudionika vezano uz drugo istraživačko pitanje, ***Kako stručna služba odgovara na potrebe učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima u svladavanju i izvršavanju školskih obaveza?***, dobili smo tri teme koje prate kodovi vezani uz svaku temu.

Tablica 2. Potrebe učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima iz perspektive sudionika istraživanja

TEME	KODOVI
Metode rada s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima	• Individualni razgovori • grupni rad • radionice za razred u kojem su učenici s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima • timska obrada
Posebnosti rada s takvim učenicima u odnosu na druge učenike	• zahtijevaju više vremena i pažnje • individualizacija
Spremnost učenika na suradnju sa stručnom službom	• utjecaj teškoće koju učenik ima • pozitivno iskustvo suradnje • odnos povjerenja • samoinicijativno traže podršku

U narednim podnaslovima svaka od tema biti će posebno razrađena.

4.2.1. Metode rada s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima

Dodatnu podršku uključivanja učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima u odgojno-obrazovnom procesu pružaju stručni suradnici škole: pedagog, psiholog, edukacijski rehabilitator, logoped, socijalni pedagog. (MZO, 2021.) Ovim istraživanjem obuhvaćeni su skoro svi profili stručne službe, osim edukacijskog rehabilitatora koji rijetko čini dio stručne službe redovnih srednjih škola. Upravo ta različitost profila donosi nam bogatstvo metoda u radu s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima. Naši sudionici odmah naglašavaju individualne razgovore kao primarnu i vrlo uspješnu metodu rada s učenicima. U prilog tome idu izjave sudionika: *„Za mene osobno početak je uvijek individualni razgovor, vidjeti koje su potrebe, koja su očekivanja, kako se sam učenik osjeća.”* (S1). Sudionik S2 navodi da *„...radim individualno s učenicima kroz individualne razgovore...”*. Važnost individualnih razgovora naglašavaju i ostali sudionici istraživanja: *„Najveći dio rada s takvim učenicima provodim individualno i to se nekako pokazalo i najboljim za njihovu razvojnu dob jer se puno toga može dobiti od njih razgovorom.”* (S3); *S učenicima dosta radimo individualno i trudimo se s njima uspostaviti pozitivan odnos, odnos poštovanja, da smo za njih tu, da ćemo ih saslušati i da stvaramo odnos povjerenja koji je izuzetno bitan.* (S4); *„Najveći dio mog rada zapravo je individualni rad s učenicima s emocionalnim problemima kojima pružam podršku na individualnoj razini.”* (S5); *„...individualni razgovor s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima pokazao se kao pozitivno iskustvo...”*. (S6).

Kao iduća metoda rada, nameće nam se grupni rad. Kao korisnu metodu rada, sudionica S2 nam navodi grupni rad koji uključuje isključivo učenike s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima. U tom kontekstu sudionica S2 navodi da *„Najčešće to budu grupe po 8 učenika iz različitih razreda i onda radim neku radionicu upravo u smjeru tih teškoća u učenju koje sam uočila.”*. Grupni rad proteže se i na razrede u kojima se nalaze učenici s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima. Za tu metodu rada sudionici nam navode sljedeće: *„...radim radionice po razredima...”* (S2); *„Kroz satove razrednika, u dogovoru s razrednicima odmah na početku školske dogovaramo teme i radionice za razrede u tom kontekstu različitosti, prihvatanja, tolerancije koje provodimo kroz sve četiri godine njihova školovanja.”* (S1); *„...radim i razne radionice s cijelim razredom upravo s naglaskom na prevenciju rizičnih ponašanja, nekada je to kocka i kladjenje, nekada mladenačke veze, emocije i sl. ovisno o razredu i potrebi.”* (S3).

4.2.2. Posebnosti rada s učenicima s teškoćama u ponašanju i emocionalnim problemima u odnosu na druge učenike

Tijekom razgovora sa sudionicima, unatoč različitim profilima sudionika i činjenici da nam sudionici dolaze iz različitih škola, nametnula nam se tema **posebnosti rada s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima**. „U svakom slučaju tim učenicima treba pružiti puno više podrške, više raditi s njima na motivaciji, jednostavno oni traže puno više suradnje upravo zbog mogućnosti i poteškoća koje su kod njih prisutne.” navodi sudionica S1. Sudionica S3 navodi da „Svakako je zahtjevnije raditi s njima u odnosu na ostalu populaciju učenika. Potrebno je imati i senzibiliziran razred i nastavnike i zapravo cijela škola mora disati u tome smjeru da neki učenici imaju poteškoće koje ne znaju iskazati i drugačije funkcioniraju.”. Posebnost i zahtjevnost u radu s takvim učenicima naglašava i sudionica S4: „Njima sigurno treba više pažnje i drugačiji pristup i svakako senzibilizacija nastavnika. Svakako je potrebno raditi i senzibilizirati razrede u kojima imamo takve učenike, raditi s njima na prihvatanju drugih takvima kakvi jesu.”. Sudionici S3 i S4 jasno nam daju na znanje i važnost senzibilizacije cjelokupnog kolektiva, a i razreda u kojem se takvi učenici nalaze. Sudionik S5 navodi da „Potreban je rad na senzibilizaciji njihovih razrednih okruženja radi pospješivanja prihvatanja učenika s nekom vrstom različitosti.”. Osvrćući se na same učenike sudionik S5 navodi posebnosti koje prate učenike s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima: „Posebnosti učenika s bilo kojom vrstom teškoće u odnosu na ostale učenike je pojačana osjetljivost u svakom smislu. Najčešće ih prati emocionalna osjetljivost, osjetljivost na komentare drugih, ponekad imaju probleme emocionalne samoregulacije koje im stvaraju poteškoće u vršnjačkim odnosima.”.

Vršnjačka podrška, volonterska je aktivnost koja doprinosi izgradnji društveno senzibilnih, tolerantnih i uključivih pojedinaca. (MZO, 2021.) U kontekstu učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima, kontekst volonterskih aktivnosti također je sastavni dio procesa izgradnje samopouzdanja i integracije. U prilog tome sudionik S1 navodi volontiranje kao korisnu metodu rada s takvim učenicima („...na razini škole imamo Volonterski klub i kroz to pokušavamo uhvatiti te učenike s teškoćama i uključiti ih kako bi radili upravo na osnaživanju slike o samima sebi. Često nas u tome podrži gorički klub mladih i Centar za obitelj.”).

U kontekstu posebnosti u radu s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima, dotakli smo se i same individualizacije koja takvim učenicima pripada. Individualizirano učenje i poučavanje koje se temelji na uvažavanju različitih pristupa učenju u skladu s individualnim odgojno-obrazovnim potrebama učenika, omogućava učeniku da postane aktivan sudionik nastavnog procesa koji treba zadovoljiti različite odgojno-obrazovne potrebe učenika. (MZO, 2021.) U tom kontekstu ispitanik S1 navodi „Osim podrške s moje strane, svakako

veliki naglasak, možda i glavni dio je nastava, odnosno individualizacija i prilagodba koja je potrebna u realizaciji i vrlo je važno da su nastavnici upoznati s učenicima koje imaju pred sobom, sa specifičnostima, potrebama i mogućnostima tih učenika.”. U kontekstu individualizacije, sudionik S2 navodi „U odnosu na OŠ, mislim da je u srednjoj školi individualizacija dosta pojednostavljena. Osobno mislim da je to tako iz dva razloga. Prvi razlog je da više nema potrebe za toliko detaljnom individualizacijom, a drugi razlog je taj što u strukovnim školama, poput naše, individualizacija nije ni toliko izvediva, tj. puno teže ju je provesti.”. Sudionik S1 naglašava važnost nastavnika u procesu individualizacije gdje „kreće od predmetnih nastavnika koji svaki za svoj predmet, ovisno o teškoći koja je prisutna, radi prilagodbu na području na kojem je to potrebno, određenoj nastavnoj jedinici i slično tome kako bi učenici mogli savladati sve što je potrebno.”.

Govoreći o samoj individualizaciji, možemo zaključiti da je cilj individualizacije da svaki učenik ima okruženje s ravnopravnim uvjetima za učenje kako bi se smanjile prepreke i prevladale individualne razlike. (MZO, 2021.)

4.2.3. Spremnost učenika na suradnju sa stručnom službom

Kako bi stručna služba mogla odgovoriti na potrebe učenika s poteškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima vrlo je važna otvorenost i suradnja od strane učenika. Naši sudionici ističu kako imaju pozitivno iskustvo u radu s takvim učenicima i u većini slučajeva učenici su spremni na suradnju. U prilog tome idu izjave naših ispitanika: „Moje osobno iskustvo je pozitivno i moram priznati da su djeca spremna na suradnju.” (S1); „Osobno mislim da je to nekako na osobnoj razini i mislim da ako uspijete ostvariti odnos učenicom onda oni nekako bez velike zadržke će sami doći k nama na razgovor.” (S3); „...ja uglavnom imam pozitivno iskustvo u radu s tim učenicima. Učenici vole doći podijeliti svoje probleme i teškoće na koje nailaze i u školi i van škole.” (S4); „Učenici su najčešće zainteresirani za suradnju, odnosno dobro prihvaćaju pomoć.” (S5); „Učenici su uglavnom spremni i otvoreni za suradnju.” (S6).

U odnosu na poteškoće koje su individualne kod svakog učenika, naši sudionici navode da je moguće da ponekad tijekom suradnje ovisi o samim teškoćama, točnije da teškoća daje određen utjecaj na spremnost i otvorenost za suradnju. Upravo u tom kontekstu sudionica S1 navodi da „...postoje okolnosti vezane uz same teškoće koje imaju jesu li neki manje ili više komunikativni. Postoje djeca koja su stvarno vrlo zatvorena i ponekad je to zapravo i usko vezano uz poteškoću koju imaju.”. Takvo iskustvo potvrđuju i drugi sudionici navodeći: „Znači generalno, djeca koja već dolaze s gotovim rješenjem za IP kod njih je suradnja već nešto uhodano, nešto što se podrazumijeva dok je puno teža suradnja kod onih učenika kod kojih tijekom školovanja mi primijetimo da postoje teškoće koje do tada nisu bili evidentirane.” (S2); „Vjerojatno je lakša

suradnja s učenicima koji trenutno pokazuju manje probleme u ponašanju od nekoga tko je u većem riziku i pokazuje veće poteškoće.” (S3).

Kroz redovno praćenje učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima, naši sudionici naglašavaju da je vrlo važno uspostaviti odnos povjerenja s učenicima („Svaki susret i razgovor s nama oni zapravo shvaćaju kao redovno praćenje i podršku s naše strane.” (S2); „...ako uspijete ostvariti odnos povjerenja s učenicom onda oni nekako bez velike zadržke će sami doći k nama...” (S3); „S učenicima dosta radimo individualno i trudimo se s njima uspostaviti pozitivan odnos, odnos poštovanja, da smo za njih tu, da ćemo ih saslušati i da stvaramo odnos povjerenja koji je izuzetno bitan.” (S4)). Iz iskustva naših sudionika vrlo jasno dolazimo do zaključka da upravo uspostavom stabilnog, iskrenog odnosa i odnosa baziranog na povjerenju, dobivamo kvalitetnu suradnju s učenicima gdje oni osjećaju i znaju da se u svakom trenutku mogu samoinicijativno obratiti stručnoj službi za savjet i podršku koja im je potrebna („...često se događa da djeca sama dolaze kada imaju potrebu nešto reći, zatražiti podršku, savjet...” (S1); „Ja zaista imam pozitivna iskustva i individualno s učenicima i kada ulazimo u cijele razrede, da znaju da je stručna služba tu za njih.” (S4)).

4.3. Suradnja i uključenost roditelja u nastavni proces učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima

Analizom izjava sudionika vezano uz treće istraživačko pitanje, *Kako stručna služba opisuje suradnju i uključenost roditelja u nastavni proces učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima*, dobili smo tri teme koje prate kodovi vezani uz svaku temu.

Tablica 3. Suradnja stručne službe i roditelja učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima

TEME	KODOVI
Dužnosti roditelja (očekivanja stručne službe)	• timska obrada • individualni razgovor/roditeljski sastanak • uključenost
Spremnost/otvorenost roditelja za suradnju	• nezainteresirani roditelji • prezaštitnički nastrojeni roditelji • realni/nerealni roditelji

Očekivanja roditelja	• prepuštenost školi • nerealna očekivanja
----------------------	---

U narednim podnaslovima svaka od tema biti će posebno razrađena.

4.3.1. Dužnosti roditelja (očekivanja stručne službe)

U suradnji sa stručnom službom škole, roditelj ostvaruje svoja prava te zastupa prava i interese svojeg djeteta/učenika, ali jednako tako snosi odgovornost za provođenje dogovorenih mjera i oblika rada. U interesu učenika je da se ta suradnja osigura s oba roditelja/skrbnika što je bolje moguće. (MZO, 2021.) Dužnost roditelja je omogućiti djetetu/učeniku s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima pravo na podršku stručnjaka i primjenu posebnog oblika školovanja ukoliko se na to ukaže potreba. (MZO, 2021.) U tom kontekstu naši sudionici nam prenose svoje iskustvo s roditeljima koje upute na timsku obradu s djetetom: „Ako pričamo o roditeljima učenika kod kojih smo mi primijetili potrebu za intervencijom i nekim oblikom suradnje s roditeljima vezano uz poteškoću koju smo uočili, najčešće ti roditelji su teže dostupni i nisu odmah na prvu otvoreni i spremni za suradnju.” (S2); „Ono što nas najviše brine je kada roditelji ne vide problem. Mi se trudimo dati savjet i uputiti roditelje kako i gdje potražiti pomoć, ali roditelji jednostavno odbijaju vidjeti problem, odbijaju prihvatiti problem i odbijaju odraditi ono što su zapravo kao roditelji dužni odraditi. Ovdje mislim na timsku obradu u svrhu definiranja postojećih poteškoća kod učenika.” (S4); „Najzahtjevnije je kada roditelje treba osvijestiti o postojanju problema i doći do toga da roditelj izvrši svoju obavezu prolaska timske obrade i utvrđivanja poteškoće koja je kod djeteta prisutna.” (S6).

Roditelji/skrbnici učenika s teškoćama imaju važnu ulogu u inkluzivnom sustavu odgoja i obrazovanja. Za napredovanje učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima potrebno je razviti partnerski odnos između roditelja/skrbnika i odgojno-obrazovnih djelatnika, osobito stručne službe škole (MZO, 2021.). Kada općenito govorimo o uključenosti roditelja u odgojno-obrazovni proces njihove djece, naši sudionici nam uglavnom predložuju pozitivni odaziv roditelja na suradnju, iako naglašavaju i onu drugu stranu teže dostupnih roditelja. U prilog tome idu izjave naših sudionika: „Roditelj koji prihvaća poteškoće, otvoreno priznaje gdje je sve problem je roditelj s kojim je puno jednostavnije surađivati, a onda u konačnici djeca takvih roditelja budu puno uspješnija. Srećom, puno manje je roditelja koji nisu otvoreni i spremni na suradnju.” (S1); „Ako pričamo o roditeljima djece koja su iz osnovnih škola došla s gotovim rješenjima, onda pričamo o roditeljima kojima je sve to već poznato i uhodano i uglavnom su otvoreni i spremni za suradnju, normalno im je o svemu tome pričati i sami traže dodatnu

podršku za dalje. Ako pričamo o roditeljima učenika kod kojih smo mi primijetili potrebu za intervencijom i nekim oblikom suradnje s roditeljima vezano uz poteškoću koju smo uočili, najčešće ti roditelji su teže dostupni i nisu odmah na prvu otvoreni i spremni za suradnju.” (S2); „Uvijek imate one situacije da imate roditelje koji se i previše uključuju i s druge strane one koji se ne uključuju dovoljno.” (S3); „Srećom, više je onih roditelja koji su uključeni u cijeli proces, odazivaju se na pozive na razgovor i suradnju, a u puno manjoj mjeri je onih koji odbijaju biti uključeni.” (S6).

4.3.2. Spremnost/otvorenost roditelja za suradnju (očekivanja roditelja)

Roditelji/skrbnici učenika s teškoćama imaju važnu ulogu u inkluzivnom sustavu odgoja i obrazovanja. Za napredovanje učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima potrebno je razviti partnerski odnos između roditelja/skrbnika i odgojno-obrazovnih djelatnika, osobito stručne službe škole. (MZO, 2021.)

Kada govorimo o spremnosti roditelja za suradnju sa stručnom službom škole, naši sudionici su nam kroz svoje iskustvo rada definirali, nazovimo to tako, tri kategorije roditelja, a to su realni/informirani roditelji, prezaštitnički nastrojeni roditelji i na kraju roditelji koji odbijaju prihvatiti da njihovo dijete doista ima određenu poteškoću. Svaku kategoriju roditelja definirat ćemo i prezentirat kroz izjave naših sudionika.

U kontekstu realnih i informiranih roditelja naši sudionici navode: „...imamo roditelje koji su doista uvijek i u svim situacijama prisutni i to se onda doista i vidi na djeci. To su onda učenici koji imaju razvijene radne navike, roditelji koji prate što se zbiva u nastavnom procesu i informirani su o svemu. (S1); „Roditelj koji prihvaća poteškoće, otvoreno priznaje gdje je sve problem je roditelj s kojim je puno jednostavnije surađivati, a onda u konačnici djeca takvih roditelja budu puno uspješnija.” (S1); „Oni roditelji koji prate svoju djecu su svakako roditelji s kojima je suradnja lakša i u konačnici oni će i sami doći tražiti podršku ukoliko za to vide potrebu.” (S3); „...zaista ima i brižnih roditelja koji su uvijek spremni saslušati i trude se...” (S4); „Suradnja s roditeljima odvija se u boljem skladu onda kada roditelj sam prepoznaje poteškoću i problem djeteta.” (S5).

Kada su nam sudionici prenosili iskustvo suradnje s roditeljima, došli smo do kategorije roditelja koju su definirali kao prezaštitnički nastrojene roditelje. Tu kategoriju naši ispitanici opisali su kao roditelje koji su uvijek na strani učenika (i kada treba i kada ne treba), kao roditelje koji se često pozivaju na prava i privilegije koje njihovoj djeci pripadaju. U tom kontekstu sudionica S3 navodi „Uvijek imate one situacije da imate roditelje koji se i previše uključuju...”; „...roditelji dosta zahtjevni, dosta se pozivaju na prava i zakonsku regulativu...” (S2); „...često imamo i one tzv. helikopter roditelje, koji su i previše prisutni i žele nad svime imati kontrolu, prezaštitnički nastrojeni, što ponekad isto može biti problem i opterećenje za učenika.” (S3).

Na kraju dolazimo do kategorije roditelja koji odbijaju prihvatiti da njihovo dijete doista ima neku poteškoću. Za takve roditelje naši sudionici navode da su najzahtjevniji i najizazovniji za uspostavu suradnje. U tom kontekstu sudionica S1 navodi „*Imamo još jednu kategoriju roditelja, s kojima je možda najizazovnije surađivati, a to su roditelji koji ne prihvaćaju poteškoće koje njihovo dijete ima i onda uz to imaju previsoka očekivanja koja svakako nisu u skladu s mogućnostima koje učenik ima. S tim roditeljima je teže surađivati baš zbog toga što ne prihvaćaju poteškoću koje njihovo dijete ima i onda su još uz sve to pod utjecajem predrasuda i okoline koja možda smatra da je bolje sve poteškoće prekriti i o njima ne razgovarati, niti spominjati.*” (S1). Sudionica (S3) navodi da „*oni roditelji koji su nam nužni za suradnju, roditelji onih učenika koji svojim ponašanjem šalju poziv u pomoć, ti roditelji su najčešće najteži za suradnju i rijetko se pojavljuju, ali to je nekako i logično jer ne bini učenik bio u situaciji u kojoj je da i cijela obiteljska situacija nije zahtjevna.*” (S3). Sudionica S4 navodi kako „*ima i onih koji su dosta nerealni imaju nerealna očekivanja s obzirom na djetetove sposobnosti i teškoću koju ima. Ono što nas najviše brine je kada roditelji ne vide problem. Mi se trudimo dati savjet i uputiti roditelji kako i gdje potražiti pomoć, ali roditelji jednostavno odbijaju vidjeti problem...*”.

Naše sudionice navode kako ponekad dolaze u situaciju kada nikako ne mogu doprijeti do roditelja i zapravo u tom kontekstu govorimo o roditeljima koji svojim nesudjelovanjem zapravo zanemaruju potrebe djeteta i ne poduzimaju sve što su dužni kako bi osigurali sve potrebite radnje na dobrobit djeteta. Sudionica 2 upravo u tom kontekstu navodi „*U nekim krajnjim situacijama ako baš nikako ne uspijevamo doći do roditelja nakon pismenih, usmenih i službenih poziva, u tom slučaju se za pomoć obraćamo Zavodu za socijalnu skrb*”. Važno je istaknuti da i u Pravilniku o načinu postupanja odgojno-obrazovnih radnika školskih ustanova u poduzimanju mjera zaštite prava učenika te prijave svakog kršenja tih prava nadležnim tijelima vrlo jasno je istaknuto da su roditelji učenika obvezni javiti se na poziv školske ustanove, a ako se roditelj više puta ne odazove pozivu, školska ustanova dužna je obavijestiti Ured i nadležni Područni ured Zavoda za socijalnu skrb. (NN, 132/2013.)

Ovdje je važno istaknuti i povezati s izjavama naših sudionika, kako postoje istraživanja koja upravo povezuju obiteljsku situaciju kao jedan od vrlo važnih čimbenika uspješnosti i odnosa prema cjelokupnom odgojno obrazovnom procesu i općenito odnosu prema školi i školskim obvezama. Jedno takvo istraživanje pokazuje kako disciplina u radnim navikama i uključenost roditelja u obrazovanje djece pozitivno djeluju na postignuće i motiviranost u školi (Zrilić, 2007.).

Upravo socijalni radnici predstavljaju poveznicu između teško dostupnih roditelja i stručne službe škole, u tom kontekstu imati socijalnog radnika kao sastavni dio stručne službe škole bio bi od velike koristi upravo u svrhu pružanja što kvalitetnije podrške učenicima tijekom njihovog srednjoškolskog obrazovanja. Sudionica S1 navodi da svaka prepreka u stupanju u kontakt s

roditeljima prevladiva je upravo uz pomoć socijalnih radnika („Kada bi došlo do situacije da škola baš nikako ne može stupiti u kontakt s roditeljima, onda se možemo obratiti za pomoć na Zavod za socijalni rad koji se onda uključuje u cijelu priču.”). Osim poboljšanja komunikacije stručne službe i roditelja, pomoći oko pojašnjenja i općenito obiteljske situacije u kojoj se učenik nalazi, socijalni radnici u školskom sustavu itekako bi bili važan resurs u prepoznavanju i prevenciji nekih rizičnih ponašanja koja mogu proizlaziti iz složenih obiteljskih situacija.

Ovdje ćemo opet skrenuti pozornost na istraživanja koja nam upravo u prilog tome i govore. Kada govorimo o razini suradnje s obitelji stručni suradnici navode da bi u sklopu preventivnih aktivnosti najprije trebali raditi razrednici i stručni suradnici, ali da je u taj rad potrebno pravovremeno uključiti i Zavod za socijalni rad i socijalne radnike koji bi specifičnim mjerama i intervencijama učinkovito djelovali na poboljšanje kvalitete obiteljskih prilika učenika. Osim toga, da bi preventivni rad imao odgovarajuće učinke, prema mišljenju stručnih suradnika, on bi svakako trebao biti usmjeren na upoznavanje roditelja s problemom učenika. (Benc, Majdak, Bežovan, 2013.)

Prema **Inicijativi za zapošljavanje socijalnih radnica/ka u osnovnim i srednjim školama** vrlo jasno se ističe prijedlog da se ponovno uvrsti socijalnog radnika kao stručnog suradnika u školi s ciljem osiguravanja ranog prepoznavanja i prevencije socijalnih rizika – vršnjačkog i obiteljskog nasilja, zanemarivanja, zlostavljanja, siromaštva i socijalne isključenosti, kao odgovora na suvremene socijalne rizike i postavljanje okvira za pružanje pravovremenih i integriranih usluga za djecu. Socijalni radnici su stručnjaci educirani za rano prepoznavanje socijalnih rizika i rad s djecom/obiteljima koje žive u izazovnim životnim situacijama. Rano prepoznavanje rizika i poduzimanje ranih intervencija, prevencija je daljnjih nepoželjnih posljedica života u materijalnoj deprivaciji (siromaštvu), a koje se pojavljuju u procesu obrazovanja i životnom vijeku djeteta. Socijalni radnici integriranim pristupom preveniraju rizike na strani djeteta i/ili obitelji, pri čemu su rano prepoznavanje rizika i integrirani pristup u radu s obitelji te međuresorno povezivanje jedne od temeljnih kompetencija socijalnih radnika. U tom smislu socijalni radnici u školi primjenjuju stručne kompetencije i metode rada u radu s učenicima, učiteljima i drugim djelatnicima škole da bi proces obrazovanja za učenike učinili kvalitetnijim. Zaključno bismo ponovili da školski socijalni rad, kao specifično područje djelatnosti socijalnog rada, može značajno doprinijeti sustavu odgoja i obrazovanja u zaštiti prava i dobrobiti djece, posebno djece u riziku i potaknuti promjene koje postojeća praksa zahtijeva. (Inicijativa za zapošljavanje socijalnih radnica/ka u osnovnim i srednjim školama – Pravobranitelj za djecu (dijete.hr)).

4.3.3. Očekivanja roditelja/skrbnika

Ova tema se nametnula kod naših sudionika u želji da se naglasi kako i roditelji imaju očekivanja od škole, sustava, stručne službe u kontekstu ispunjavanja potreba koje njihovo dijete ima, ali u onom nerealnom kontekstu. Sudionici naglašavaju koliko je izazovno nositi se s nerealnim očekivanjima koja roditelji pred njih postavljaju. Sve ovo, potkrijepit ćemo izjavama naših sudionika: „*Očekivanja roditelja često jesu nerealna, nekada imamo i situacije u kojima roditelji upišu djecu k nama i nekako zamisle da su onda ti učenici naša briga i odgovornost. To su one krajnosti kada su roditelji doista nerealni i s takvim roditeljima je teško postići suradnju i neki cilj. U takvim situacijama se pokušavamo što više orijentirati na samog učenika, da s njime što više radimo i postižemo neki napredak.*” (S4); „*Roditeljska očekivanja su ponekad nerealna, u smislu da očekuje da mu netko „popravi dijete“ ili prebacuje svoju vlastitu odgovornost na druge.*”; „*Često imamo i one nerealne roditelje koji misle da upisom djece u našu školu, brigu prebacuju na nas i njihova djece su sada naša odgovornost. Kao i oni roditelji koji vrlo nerealno očekuju da ćemo čarobnim štapićem odmah riješiti sve probleme koje njihova djeca imaju.*” (S3).

Nakon svih izazova koje smo čuli u iskustvima naših sudionika vrlo je važno posvijestiti važnost suradničkog odnosa, partnerskog odnosa utemeljenog na obostranom poštovanju i razumijevanju, kao i iskrenost u tom odnosu jer sve to je doprinos za dobrobit i što bolji uspjeh i realizaciju odgojno-obrazovnog procesa učenika. (MZO, 2021.)

4.4. Suradnja s nastavnicima

Analizom izjava sudionika vezano uz četvrto istraživačko pitanje, ***Kako stručna služba opisuje svoje iskustvo suradnje s nastavnicima vezano uz izazove s kojima se susreću u realizaciji nastave s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima***, dobili smo tri teme koje prate kodovi vezani uz svaku temu.

Tablica 4. Suradnja stručne službe i nastavnika u realizaciji nastave za učenike s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima

TEME	KODOVI
Administracija	• Davanje smjernica za pojedinu teškoću • vođenje papirologije • sustavno vođenje bilješki • IP/PP obrasci • izvješća

Realizacija nastavnog procesa	• individualizacija za pojedini predmeta • provođenje individualizacije
Suradnički odnos	• povjerenje • savjet • zajedničko promišljanja • stručna usavršavanja • predavanja/radionice za nastavnike

U narednim podnaslovima svaka od tema biti će posebno razrađena.

4.4.1. Administracija

Učenici koji se u srednju školu upisuju direktnim putem, putem rješenje o primjerenom obliku školovanja, odmah u startu u srednju školu dolaze s definiranim teškoćama prema rješenju dobivenom nakon timske obrade prema kojem je škola dužna dalje postupati. Roditelji onih učenika koji se upisuju redovnim putem, ali imaju rješenje o primjerenom obliku školovanja, dužni su rješenje dostaviti stručnoj službi škole odmah po upisu djeteta. (MZO, 2021.) Budući su prema rješenju definirane poteškoće za pojedinog učenika, stručna služba škole pisanim putem traži od osnovne škole koju je učenik pohađao da dostavi smjernice sukladne rješenju koje pojedini učenik ima kako bi mogla te smjernici dati na uvid nastavnicima da bi bili spremni započeti nastavni proces. To potvrđuju izjave naših sudionika: „Sve informacije koje su vezane uz učenike s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima koje ja dobivam od osnovnih škola iz kojih su nam učenici došli, naravno prosljeđujem razrednicima i ostalim nastavnicima.” (S1); „Kao stručni suradnik i pedagog moj zadatak jest da nastavnicima dajem smjernice i preporuke. Ono što naši nastavnici dobivaju na početku školske godine jesu smjernice za rad s učenicima za koje znamo s kojim poteškoćama nam dolaze.” (S2); „Na početku svake školske godine, vezano uz učenike koji se školuju prema nekom primjerenom obliku školovanja, prolazimo s nastavnicima sve pravilnike, dobivaju zadane obrasce koje imamo, ali konkretno što se tiče pojedinih predmeta to ostaje na nastavnicima da prilagode kako je potrebno i najbolje za učenika. Neka općenita pravila i smjernice koje su definirane vezano uz poteškoću koju pojedini učenik ima, to nastavnici od mene odmah dobivaju iako se neke stvari ponavljaju iz godine u godinu pa je nastavnicima to već i poznato.” (S3).

Naši sudionici naglasili su da kada su u pitanju učenici s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima, tijekom njihovog odgojno-obrazovnog procesa vrlo bitna sastavnica je ažurno vođenje papirologije i dokumentiranje svega što se događa. U tom kontekstu

navodim izjave sudionika: „Naravno da postoje i zakonske regulative koje apsolutno poštujemo, od izrade individualnih kurikuluma do izvješća i svega ostalog što je potrebno za kvalitetno planiranje da bi mogli raditi s djecom kroz godinu.” (S1); „...moja očekivanja od nastavnika su da redovito vode bilješke i evidenciju o takvim učenicima.” (S2).

Na početku školske godine nastavnici upoznaju učenike s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima s kojima se u razredu susreću i izrađuju inicijalnu procjenu odgojno-obrazovnih potreba učenika. Cilj inicijalne procjene jest utvrditi sposobnosti, vještine, posebne odgojno-obrazovne potrebe, oblike podrške i interese učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima. (MZO, 2021.) Procjenu izrađuju u obliku IP obrasca, uzimajući u obzir smjernice koje dobivaju od stručne službe i općenito propisanih preporuka za pojedinu teškoću koju učenik ima. Tome u prilog govore naši sudionici: „Prije svega tu je i inicijalna procjena da vidimo što mogu ili ne mogu i izrada IP obrazaca od strane nastavnika, svatko za svoj predmet.” (S1); „...vezano uz učenike koji se školuju prema nekom primjerenom obliku školovanja, prolazimo s nastavnicima sve pravilnike, dobivaju zadane obrasce koje imamo, ali konkretno što se tiče pojedinih predmeta to ostaje na nastavnicima da prilagode kako je potrebno i najbolje za učenika.” (S3). Kako bi nam bila jasnija poanta IP obrazaca koje stručna služba daje nastavnicima kao dio dokumentacije koja prati rad s učenicima s poteškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima, sudionici nam prilažu primjer jednog IP obrasca. (prilog 1)

Naši sudionici nam objašnjavaju kako nastavno na IP obrazac koji na početku školske godine nastavnici prilažu stručnoj službi, na kraju nastavne godine, nastavnici dostavljaju izvješće vezano uz pojedinog učenika koji se školuje prema posebnom obliku školovanja. Također, naši sudionici nam prilažu primjer jednog takvog Izvješća. (prilog 2)

4.4.2. Realizacija nastavnog procesa

Što se tiče realizacije nastavnog procesa, na nastavnicima je da odrade individualizaciju svaki za svoj predmet kao područje za koje su stručni i kompetentni. Individualizacija se priprema na temelju djetetovog trenutnog funkcioniranja i razvojnog stupnja i tijekom godine može se dopunjavati ili mijenjati ovisno o potrebama (Kukovec, 2023.). Na nastavnicima je da planiraju i provode odgojno-obrazovne aktivnosti u neposrednom radu s učenicima i da stvaraju poticajno okruženje za učenje za svakog učenika. (MZO, 2021.) U tom procesu stručna služba im pruža podršku i naravno pomaže koliko je moguće. U tom kontekstu naši sudionici suradnju s nastavnicima ovako opisuju: „...ali konkretno što se tiče pojedinih predmeta to ostaje na nastavnicima da prilagode kako je potrebno i najbolje za učenika.” (S3); „Naravno u radu s takvim učenicima prisutna je i prilagodna nastavnih metoda, ovisno o teškoćama, ponekad i prilagodna

sadržaja. Tu se svakako kreće od predmetnih nastavnika koji svaki za svoj predmet, ovisno o teškoći koja je prisutna, radi prilagodnu na području na kojem je to potrebno, određenoj nastavnoj jedinici i slično tome kako bi učenici mogli savladati sve što je potrebno.” (S1); „Ono što prava tih učenika, i nastavnici to svakako znaju, to su prilagodbe u smislu produženog vremena pisanja ispita ili smanjen broj pitanja u ispitu, prilagodba fonta, individualno dogovaranje termina za usmeno odgovaranje. Isto tako preporuča se da predmetni nastavnici dodatno surađuju s roditeljima i općenito da se s njima češće provode individualizirani razgovori.” (S2).

Uvijek je važno naglasiti da nastavnici primjenjuju individualizirane postupke i prilagodbe nastavnih sadržaja; imaju veliki značaj u stvaranju pozitivnog ozračja u razredu koji utječe na socijalizaciju i prihvaćanje učenika s teškoćama u razvoju od strane vršnjaka. Brojna istraživanja su pokazala da pozitivni stavovi prema inkluziji igraju značajnu ulogu u provedbi uspješnog inkluzivnog obrazovanja (Bakota, Pavičić Dokoza, Žagmešter Kenfelja, 2024.)

4.4.3. Suradnički odnos

Kada govorimo o suradničkom odnosu stručne službe i nastavnika, svi naši sudionici navode pozitivno iskustvo te suradnje. Sudionica S2 navodi „Ono što je meni jako bitno je da od nastavnika dobivam povratne informacije. Najvažnije mi je da se nastavnici osjećaju dovoljno slobodno da mi se obrate kada god im je to potrebno.”. Sudionica S3 navodi „Većina naših nastavnika dobro surađuje i većina će ih doći pitati za savjet.”. Sudionica S4 navodi „Osobno mogu reći da sa velikom većinom kolektiva imam korektan odnos u kojem će se oni obratiti meni za pomoć i ja njima, da ćemo razmjenjivati iskustva, ideje oko nekog konkretnog učenika što bi za tog učenika bilo dobro i poželjno primijeniti u radu s njim. Naravno da ima i onih koji su manje raspoloženi za suradnju sa stručnom službom, ali uvijek nekako odrađujemo makar minimum koji je potreban.”. Sudionica S1 navodi „U svakom slučaju surađujemo svi zajedno i upravo je ta suradnja biti kako bismo mogli uspješno raditi.”.

Kao vrlo bitnu odliku nastavnika, stručne službe i općenito cijelog kolektiva škole, u radu s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima naši sudionici naglašavaju senzibiliziranost prema takvim učenicima. Tome u prilog govore njihove izjave: „Većina naših nastavnika je senzibilizirana za rad s takvim učenicima, u konačnici u našoj školi takvi učenici i prevladavaju tako da smo zapravo i primorani biti otvoreni za suradnju i prilagodbu.” (S3); „Nastavnici su senzibilizirani dobrim dijelom, ali potrebno je još rada na podizanju svijesti i o teškoćama učenja i emo. teškoćama. Nedostaje znanja na tom polju.” (S5); „Nastavnici su dosta senzibilizirani i otvoreni u radu s takvim učenicima” (S6).

Naši sudionici nam navode da je suradnja stručne službe i nastavnika vrlo bitna. Iskustvo naših sudionika govori da su unutar škole najčešće prepušteni sami sebi da izazove s kojima se

susreću u radu s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima rješavaju sami zajedničkim promišljanjem i donošenjem prijedloga koje u datum trenutku smatraju najboljim rješenjem. U prilog tome navodim izjave naših sudionika: „Kada dobijemo nekog učenika s poteškoćom s kojom možda do tada nismo imali iskustva, onda nekako očekujemo jedni od drugih da što više o tome saznamo, informiramo se i vidimo kako u toj situaciji postupati.” (S1); „Ono što je moja preporuka je da razrednici barem jednom u kvartalu imaju razredna vijeća na kojem bi prošli sve učenike, specifičnosti obiteljske situacije pojedinih učenika i općenito sve informacije koje nam je korisno svima znati. To bude vrlo korisno i na taj način možemo iskomunicirati jako puno korisnih informacija za praćenje učenika kojima je to potrebno. Što si tiče svega ostalog, meni nastavnici dolaze kada imaju neki problem s učenicima, kada nešto primijete, kada ne znaju sami kako riješiti nastalu situaciju.” (S2); „Svi smo dosta prepušteni da na nivou svojih škola učimo i educiramo se i zapravo zajednički dolazimo do nekih zaključaka na temelju iskustva koje imamo.” (S1).

Iskustvo naših sudionika naglašava važnost stručnih usavršavanja i pomoći nastavnicima kako bi bili spremniji odgovarati na izazove odgojno-obrazovnog procesa. Sudionica S3 navodi da je „nastavnicima potrebna još dodatna pomoć, to svakako, budući smatram da je sve zahtjevnije i zahtjevnije biti nastavnik tako da smatram da su nastavnici dosta zanemareni. Smatram da su nastavnici vrlo bitan faktor jer ako je nastavnik zadovoljan, kada uđu u razred zadovoljan, onda će i razred kao takav biti zadovoljniji.”. Nadalje, sudionica S2 navodi „Ako primijetim da se kod više nastavnika provlači ista tema onda znam organizirati predavanja na nastavničkim vijećima i to je zapravo moja podrška njima.”. Sudionica S1 navodi „Ukoliko se u radu s takvim učenicima susretnemo s poteškoćama koje su nam nepoznate, organiziramo predavanja za Nastavničko vijeće, naši nastavnici se rado odazivaju i sudjeluju na stručnim usavršavanjima i van škole ukoliko idu u kontekstu koristi i podrške u radu s takvim učenicima.”.

4.5. Metode i resursi kao sredstva unapređenja rada s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima

Analizom izjava sudionika vezano uz peto istraživačko pitanje, ***Kako stručna služba promišlja o metodama i resursima kao sredstvima unapređenja rada s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima, kao i unapređenju suradnje s roditeljima/skrbnicima spomenutih učenika***, dobili smo četiri teme koje prate kodovi vezani uz svaku temu.

Tablica 5. Metode i resursi kao sredstva unapređenja rada s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima

TEME	KODOVI
Timska obrada	• Školska medicina teško dostupna • predugo traje timska obrada • potreba češćeg ponavljanja obrade (problem starih rješenja)
Profesionalna orijentacija	• Veliki nesrazmjer predložene škole naspram učenikovih mogućnosti
Osnovna škola (smjernice)	• „politički korektni u davanju smjernica”
Supervizija	• Pomoć stručnoj službi • nedostatak podrške • prepušteni sami sebi • prebacivanje odgovornosti

4.5.1. Timska obrada

Promišljanja naših sudionika u kontekstu resursa i poboljšanju istih u svrhu unapređenja rada s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima, idu u smjeru isticanja nedostataka postojećih resursa. U tom kontekstu naši sudionici dotakli su se teme timske obrade koja je nužna u procesu postizanja ili dopune rješenja o primjerenom obliku školovanja. Kao nedostatak naši sudionici navode da cijeli proces jako dugo traje. Zatim kao nedostatak ističu stara rješenja za koja smatraju da bi se upravo češćom timskom obradom trebala uskladiti s činjenicom da djeca odrastaju i u skladu s tim se mijenjaju i njihove poteškoće, a onda i potrebe koje imaju. Navodi naših sudionika to i potvrđuju: „...od raspoloživih resursa imamo i školsku liječnicu, školsku medicinu, koja isto tako prati učenike tijekom osnovnoškolskog obrazovanja i ima informacije koje su nam također bitne i svakako zajedno surađujemo ako dođe do toga da je potrebna ili promjena ili nadopuna rješenja. Kada npr. imamo potrebu za timskom obradom, nekom promjenom za bilo kakvom opservacijom, sve to jako dugo traje. Nekada prođe i cijela školska godina da se ne stigne odraditi sve što je potrebno” (S1); „...školsku liječnicu koja nam je vrlo bitan suradnik. Na žalost, često izostaje ta suradnja, što smatram dosta velikim problemom. Masu stvari mi ne možemo riješiti bez školske liječnice, čak i kada kontaktiram neke

druge institucije, oni nam kažu prvo se obratiti školskoj liječnici. Imam osjećaj da je školska ambulanta preopterećena pa od njih zapravo ne uspijevam dobiti potrebne smjernice.” (S2). Upravo naglašavajući nedostatke, naši ispitanici zapravo ističu smjer poboljšanja u svrhu ostvarivanja bolje suradnje. U tom kontekstu ide izjava sudionice S2 koja navodi *„Mi smo pomagačka zanimanja i da bismo bili dovoljno kompetentni za svoj posao mi bismo trebali imati bolju podršku, a mi u našem sustavu podršku nemamo ili je ona samo sporadična i kratko traje, povremeno.”*. Sudionica S6 navodi da *„bolja dostupnost školske liječnice puno bi nam značila.”*

Sudionice u ovom istraživanju istaknule su potrebu za većom stručnom podrškom i sustavnom podrškom raznih institucija koje bi bile korisni resursi u poboljšanju pružanja podrške učenicima s teškoćama. Prema Bakota, Pavičić Dokoza, Žagmešter Kenfelja (2024.), rezultati istraživanja su pokazali da postoji potreba za održavanjem većeg broja stručnih posjeta mobilnih timova srednjim školama. Rezultati također pokazuju da podrška od strane specijaliziranih institucija koje se bave rehabilitacijom učenika s teškoćama u razvoju povećava uspješnost inkluzivnog obrazovanja.

4.5.2. Profesionalna orijentacija

Tijekom analiziranja ovog istraživanja već smo se dotakli teme profesionalne orijentacije. Sukladno pravilniku o elementima i kriterijima za izbor kandidata za upis u I. razred srednje škole, učenici s teškoćama u razvoju rangiraju se na zasebnim ljestvicama poretka, a temeljem ostvarenog ukupnog broja bodova utvrđenog tijekom postupka vrednovanja, u programima obrazovanja za koje posjeduju stručno mišljenje tima za Profesionalno usmjeravanje Hrvatskog zavoda za zapošljavanje. (<https://e-usmjeravanje.hzz.hr/profesionalno-usmjeravanje-ucenika-zavrsnih-razred>). Upravo za tu temu, naši sudionici naglašavaju propuste do kojih dolazi. U tom kontekstu sudionica S1 navodi da *„Godine mog radnog iskustva, pokazuju da se događa veliki nesrazmjer između učenikovih realnih mogućnosti i interesa u odnosu na usmjerenje koje dobiva putem profesionalne orijentacije”*. Sudionica (S6) navodi da je najveći problem *„Kada učenici u skladu s profesionalnom orijentacijom upisuju škole za koje imaju preporučeno zanimanje u skladu s mogućnostima učenika, često se dogodi da nam u školu dođu djeca koja doista nisu sposobna pratiti nastavni proces i koja doista ne mogu zadovoljiti ono što se od njih traži.”* Prijedlog naših sudionika jest da bi trebalo poraditi na tome i nekako detaljnije i konkretnije pristupiti samom učeniku i njegovim mogućnostima i potrebama kako bi ga se ispravno usmjerilo upisu srednje škole u kojoj bi mogao ostvariti sve svoje potencijale.

4.5.3. Osnovna škola (smjernice)

Kada spominjemo prijelaz u srednju školu, neizostavni dio čini osnovna škola. Svi učenici koji se školuju prema primjerenom obliku školovanja, dužni su prilikom upisa školi dostaviti rješenje koje imaju i sve informacije vezane uz poteškoće koje imaju. Naši sudionici ovdje naglašavaju nedostatak konkretne izmjene iskustva, informacija i smjernica koje su bitne za odgojno-obrazovni proces učenika. Navodim izjave sudionika koje govore tome u prilog: „...to mišljenje su nam osnovne škole dužne poslati, od tuda crpimo one primarne informacije i smjernice o tim učenicima. Jedini problem što u tim izvješćima su obično svi „politički korektni“, svi su jako oprezni o informacijama koje šalju dalje što nije uvijek u interesu učenika.” (S2); „Informacije koje dobivamo iz osnovne škole koju je učenik pohađao, često budu vrlo općenite i suzdržane.”

Kada govorimo o dobivanju informacija o učenicima, naši sudionici naglašavaju da su i roditelji vrlo značajni resursi za kvalitetniji pristup radu učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima. U prilog tome sudionica S1 navodi „Vrlo bitan resurs su nam svakako i roditelji tih učenika od kojih zapravo očekujemo da nekako najbolje poznaju svoje dijete i neke informacije iz njihovog života su nam itekako važne da znamo kako s njima postupati i kako ih pratiti.” Ispitanici S4 i S6 također ističu „...roditelji, kao vrlo bitan resurs davanja informacija o svojoj djeci...”. U tom kontekstu sudionici navode da poneki roditelji prikrivaju stvarno stanje i zapravo na štetu učenika ne ispunjavaju kvalitetno svoju ulogu važnog resursa („Izazov je ukazati roditelju koji njegovi postupci doprinose ili odmažu djetetovom napretku.” (S5); „Neki roditelji nisu otvoreni za suradnju niti davanje korisnih informacija o stvarnom stanju i potrebama svoga djeteta.” (S6))

4.5.4. Supervizija

Prenoseći svoje iskustvo rada s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima, naši sudionici dali su nam osvrt na vlastite potrebe u svrhu poboljšanja svojih snaga i kompetencija za suočavanje sa svakodnevnim izazovima koje rad s takvim učenicima podrazumijeva. Sudionici su navodili razne resurse kao izvor osobnog rasta i olakšavanja svakodnevnog rada („nedostaje je podrška izvana kada” (S1); „...podrška savjetnika u Agenciji...bolja podrška lokalne zajednice i grada Velike Gorice” (S2); „...seminari, edukacije usmjerena na problematične situacije s kojima se u školi susrećemo...” (S6)). Resurs koji su svi sudionici naveli kao nešto što bi im bilo od velike koristi u smislu podrške i savjetovanja s drugim kolegama sustručnjacima je supervizija. U prilog tome navodim izjave sudionika: „Meni osobno bi jako korisna bila supervizija i mislim da svaka pomagačka struka bi trebala imati superviziju na kojoj bi se raspravljalo o određenim situacijama i jedni drugima zapravo pružamo podršku.” (S2); „Zapravo nekako za mene najveći resurs su zapravo ljudi koje imam oko sebe. Ono što bi bilo

poželjno, a nekako nedostaje, je da imamo na razini stručne službe superviziji. Stručni suradnici iz više škola putem supervizije da možemo izmijeniti iskustva i biti jedni drugima podrška i imati mjesto na kojem uvijek možete iznijeti problem koji imate i da vas netko sasluša i savjetuje. Imati supervizora, nekoga da vas savjetuje i mentorira, to bi bilo korisno svima nama, čisto taj osjećaj da se pozornost skrene i na nas. Kao što sam već rekla, ako smo mi dobro i naši učenici će biti dobro.” (S3); „...supervizija kao mjesto izmjene iskustva i dobivanja podrške za mene bi bilo izrazito važno...” (S4); „...supervizija kao sustavna podrška...” (S6).

Sudionice ovog istraživanja su djelatnice četiriju školi i već na našem uzorku sudionika možemo uočiti kako nema kompletnog stručnog tima u svakoj školi, već u pojedinim školama stručnu službu čini socijalni pedagog sam. Prema Bakota, Pavičić Dokoza, Žagmešter Kenfelja (2024.) rezultati istraživanja pokazuju da s obzirom na to da stručni suradnici imaju izrazito važnu ulogu u pripremi i podršci nastavnika za rad s učenicima s teškoćama u razvoju, to nas dovodi do zaključka da bi se zapošljavanjem i ekipiranjem cjelovite stručne službe u srednjim školama poboljšalo i inkluzivno obrazovanje.

5. ZAKLJUČAK

Inkluzivno obrazovanje temelji se na pravu kvalitetnoga obrazovanja svih učenika podjednako što zahtjeva u našim školama stvaranje uvjeta za zadovoljavanje različitih odgojno-obrazovnih potreba svakog učenika i omogućuje svim učenicima da uče zajedno. Naglasak se stavlja na stvaranje promjena u obrazovnom sustavu, kako bi sustav bio primjeren odgojno-obrazovnim potrebama svakog učenika umjesto da učenike prilagođavamo obrazovnom sustavu (MZO, 2021.). Osnovno polazište inkluzivnog odgoja i obrazovanja jest da uvjeti za svakog učenika moraju odgovarati njegovim individualnim snagama, interesima i potrebama u učenju, a ne da budu oblikovani prema teškoći koju učenik ima (Ivančić, Stančić, 2013.).

Podršku učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima u njihovom odgojno-obrazovnom procesu pružaju stručni suradnici škole: pedagog, psiholog, edukacijski rehabilitator, socijalni pedagog, ovisno o tome kojim navedenim resursima škola raspolaže što je uvjetovano brojem učenika u školi. Doprinos stručnih suradnika temelji se na zajedničkim i specifičnim stručnim kompetencijama stečenima tijekom inicijalnog obrazovanja i profesionalnog razvoja kroz cjelokupni radni vijek (MZO, 2021.).

Rezultati ovog istraživanja u prvi plan su stavili bogato iskustvo koje stručna služba ima u radu s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima. Ovo istraživanje dalo je prostora našim sudionicima, stručnim suradnicima, da nam s jedne strane istaknu pozitivnu stranu rada s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima, a s druge strane da nam istaknu nedostatke i sve negativne strane koje im onemogućavaju da budu bolja podrška spomenutim učenicima. Kroz ovo istraživanje dobili smo detaljniji uvid u tijek srednjoškolskog obrazovanja učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima, od samog odabira i upisa željene srednje škole pa sve do završetka srednjoškolskog obrazovanja. Učenici s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima veliki su izazov za cijelu školu, od učenika s kojima dijele razred, nastavnika pa do stručne službe. Veliko je bogatstvo skriveno u različitosti svih nas i svi naši sudionici istaknuli su pozitivno iskustvo svog svakodnevnog rada s učenicima upravo naglasivši da je svaki učenik novi izazov i nova prilika za rast i razvoj u poslu koji obavljaju.

Ovim istraživanjem istaknuli smo važnost stručne službe kao podrške učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima i jednako tako naši sudionici skrenuli su nam pozornost na područja koja im predstavljaju najveće izazove u radu. Naši sudionici ističu da je jako važno istaknuti veliki porast emocionalnih problema kod srednjoškolaca i odmah u skladu s tim i veliki izazov u radu s takvom učenicima, budući je mentalno zdravlje još uvijek dosta siva zona i tabu tema. (S3 navodi: *„kada krenu ovi emocionalni problemi, metalno*

zdravlje, to je dosta siva zona je li to stvarno problem ili netko izmišlja da bi lakše prošao i došao do boljih ocjena. Mislim da u tom kontekstu bi nam svima dobro došla dodatna edukacija i podrška da se znamo s time nositi.”)

Ovim istraživanjem dalo se prostora da nam sudionici istaknu i vlastite potrebe koje imaju kako bi svoj posao mogli bolje odrađivati. Svi su suglasni oko potrebe za supervizijom koja bi im omogućila izmjenu iskustva i zajednički pronalazak rješenja s kolegama sustručnjacima. Svaka supervizija bila bi im prilika za rast, usvajanje novih vještina i jednostavno mjesto gdje bi i vlastitom mentalnom zdravlju dali priliku za očuvanje. Jednako tako naši sudionici ističu potrebe bolje povezanosti cjelokupnog sustava, od škole, školske medicine i svih koji su uključeni u timske obrade, kako bi se stvari odvijale brži i kvalitetnije, što bi svakako bilo na dobrobit učenika.

Ovim istraživanje naglašena je potreba i važnost za interdisciplinarnom suradnjom i zapošljavanjem socijalnih radnika u odgojno-obrazovnim ustanovama kao vrlo važnog resursa u što kvalitetnijem pružanju podrške učenicima, njihovim obiteljima i svakako unapređenju rada stručnih službi škole. Školski socijalni rad, kao specifično područje djelatnosti socijalnog rada, može značajno doprinijeti sustavu odgoja i obrazovanja u zaštiti prava i dobrobiti djece, posebno djece u riziku i potaknuti promjene koje postojeća praksa zahtijeva. (Inicijativa za zapošljavanje socijalnih radnika/ka u osnovnim i srednjim školama – Pravobranitelj za djecu (dijete.hr)).

Nakon svih izazova koje smo čuli u iskustvima naših sudionika vrlo je važno posvijestiti važnost suradničkog odnosa, partnerskog odnosa utemeljenog na obostranom poštovanju i razumijevanju, kao i iskrenost u tom odnosu jer sve to je doprinos za dobrobit i što bolji uspjeh i realizaciju odgojno-obrazovnog procesa učenika. (MZO, 2021.)

LITERATURA

1. Agencija za odgoj i obrazovanje (2006.): *Smjernice za proces individualnog obrazovnog plana*, Zagreb. Preuzeto s mrežnog izvora <https://azoo.hr>
2. Bašić, J. (2009): *Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga.
3. Bakota K., Pavičić Dokoza K., Žagmešter Kenfelja M. (2024.) *Mišljenje nastavnika, stručnih suradnika i ravnatelja srednjih škola o uspješnosti provođenja inkluzivnog obrazovanja za učenike s teškoćama u razvoju*. Metodčki ogledi, 31 (1), str. 225-254. Preuzeto 16.08.2024 s mrežnog izvora *Mišljenja nastavnika, stručnih suradnika i ravnatelja srednjih škola o uspješnosti provođenja inkluzivnog obrazovanja za učenike s teškoćama u razvoju* (srce.hr)
4. Berc G, Majdak M., Bežovan G. (2015.): *Perspektiva stručnih suradnika o ispadanju učenika iz srednjih škola kao novom socijalnom problemu*. *Rev. soc. polit., god. 22, br. 1, str. 1-31*. Preuzeto 1. 09. 2024. s mrežnog izvora
5. Dodig-Ćurković, K. i sur. (2013). *Psihopaologija dječje i adolescentne dobi*. Osijek: Svjetla grada.202067 (srce.hr)
6. Inicijativa za zapošljavanje socijalnih radnica/ka u osnovnim i srednjim školama – Pravobranitelj za djecu (dijete.hr) Preuzeto 1. 09. 2024. s mrežnog izvora <https://dijete.hr/hr/inicijativa-za-zaposljavanje-socijalnih-radnica-ka-u-osnovnim-i-srednjim-skolama>
7. Ivančić Đ. i Stančić Z.: *Stvaranje inkluzivne kulture škole*. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja, Vol.49 No. 2, str. 139-157*. Preuzeto 26. 03. 2024. s mrežnog izvora <https://hrcak.srce.hr/112818>
8. Kajornboon, A. B. (2005). *Using interviews as research instruments*. *E-Journal for Researching Teachers (EJRT)*. Preuzeto 08.05. 2013. s mrežnog izvora: <http://www.culi.chula.ac.th/e-Journal/bod/Annabel.pdf>.
9. Konvencija o pravima djeteta. Preuzeto 26. 03. 2024. s mrežnog izvora <https://www.unicef.hr/>
10. Kudek Mirošević, J., Tot, D., Jurčević Lozančić, A. (2020.): *Osmišljavanje inkluzivnoga odgojno-obrazovnog procesa, Samoprocjena odgojitelja i učitelja*, *Nova prisutnost* 18 (3), str. 547-560. Preuzeto 13.08.2024. s mrežnog izvora 357969 (srce.hr).

11. Kukovec, S. (2023): Individualizirani program, *Varaždinski učitelj – digitalni stručni časopis za odgoj i obrazovanje* 6 (11), str. 1-4. Preuzeto 13.08.2024. s mrežnog izvora INDIVIDUALIZIRANI PROGRAM (srce.hr).
12. Martinac Dorčić T. (2023.): Zadovoljstvo i školski uspjeh učenika koji se školuju po redovnom programu uz individualizirane postupke: Uloga ciljnih orijentacija i emocija postignuća. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja* 2023, Vol.59, No. 1, str. 1-29. Preuzeto 26. 03. 2024. s mrežnog izvora <https://hrcak.srce.hr/304973>
13. Milas, G. (2009). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
14. Ministarstvo znanosti i obrazovanja, 2021.: *Smjernice za rad s učenicima s teškoćama*. Zagreb. Preuzeto 14. 03. 2024. s mrežnog izvora Ministarstvo znanosti i obrazovanja - Smjernice za rad s učenicima s teškoćama (gov.hr)
15. Novak, M., Mihić, J. (2018). *Prevention of Internalized Problems of Children and Youth in Academic Setting*. Health and Academic Achievement, 124-125.
16. *Obiteljski zakon* (NN br. 103/2015., 98/2019., 47/2020., 49/2023., 156/2023.). Preuzeto 17.08.2024. s mrežnog izvora Obiteljski zakon | IUS-INFO (iusinfo.hr).
17. Poljak-Šušak M. (2023.): *Priručnik za rad s učenicima s teškoćama Regionalnog centra kompetentnosti za elektrotehniku i računalstvo Splitsko-dalmatinske županije*. Split: Obrtnička tehnička škola. Preuzeto 1. 04. 2024. s mrežnog izvora Priručnik (carnet.hr)
18. Popović, G. (2021): Mentalno zdravlje i srednjoškolci, *Bjelovarski učitelj* god. XXVI, br. 1-3, str. 79-86. Bjelovar. Preuzeto 14.08.2024. s mrežnog izvora 395112 (srce.hr).
19. *Pravilniku o načinu postupanja odgojno-obrazovnih radnika školskih ustanova u poduzimanju mjera zaštite prava učenika te prijave svakog kršenja tih prava nadležnim tijelima (NN, 132/2013.)*
Preuzeto 1. 09. 2024. s mrežnog izvora *Pravilnik o načinu postupanja odgojno-obrazovnih radnika školskih ustanova u poduzimanju mjera zaštite prava učenika te prijave svakog kršenja tih prava nadležnim tijelima (nn.hr)*
20. *Pravilnikom o tjednim radnim obvezama učitelja i stručnih suradnika u osnovnoj školi, čl.20..*

(NN, 34/2014.) Preuzeto 30. 08. 2024. s mrežnog izvora *Pravilnik o tjednim radnim obvezama učitelja i stručnih suradnika u osnovnoj školi* (nn.hr)

21. *Pravilniku o normi rada nastavnika u srednjoškolskoj ustanovi* (NN, 94/2010) Preuzeto 1. 09.

2024. s mrežnog izvora *Pravilnik o normi rada nastavnika u srednjoškolskoj ustanovi* (nn.hr)

22. Velki T. i Romstein K. (ur.) (2018.): *Priručnik za rad s učenicima s teškoćama u razvoju u srednjim školama*. Osijek

23. Vidić, T., (2010): Učiteljske percepcije učeničkih ponašanja: (ne)poštivanje, socijalizacija i pozornost na satu, *Život i škola*, 23 (1), str. 77-90. Preuzeto 14.08.2024. s mrežnog izvora UČITELJSKE PERCEPCIJE UČENIČKIH PONAŠANJA: (NE)POŠTIVANJE, SOCIJALIZACIJA I POZORNOST NA SATU (srce.hr)

24. *Zakon o odgoju i obrazovanju u osnovnoj i srednjoj školi* (NN 87/08, 86/09, 92/10, 105/10, 90/11, 5/12, 16/12, 86/12, 126/12, 94/13, 152/14, 07/17, 68/18, 98/19, 64/20, 151/22C, 155/23, 156/23) (2024.). Preuzeto 26. 03. 2024. s mrežnog izvora Propisi i dokumenti - AZOO

25. Zrilić, S. (2007): Analiza školskih izostanaka s obzirom na bračni status roditelja, *Magistra ladertina*, 2 (2), str. 31-42. Preuzeto 14.08.2024. s mrežnog izvora ANALIZA ŠKOLSKIH IZOSTANAKA S OBZIROM NA BRAČNI STATUS RODITELJA (srce.hr) .

Prilog 1.

Predložak s pitanjima za vođenje polustrukturiranog intervjua s djelatnicima stručne službe škole:

- 1. Molim Vas da se kratko predstavite – što ste po struci/obrazovanju, naziv radnog mjesta koje obnašate, godine radnog staža u sustavu odgoja i obrazovanja.*
- 2. Kako biste opisali Vaše iskustvo rada s učenicima koji ulaze u kategoriju učenici s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima?*
- 3. Koje su to okolnosti/povodi u kojima dolazite u kontakt s njima?*
- 4. Koje su to manifestirane poteškoće/ponašanja/poremećaji/problemi/smetnje tih učenika?*
- 5. S kojim se poteškoćama u odgojno-obrazovnom procesu ti učenici suočavaju (na osobnoj razini, razini obitelji, vršnjačke skupine, škole, sustava...)? Možete li nam ukratko predstaviti izazove s kojima se susreću učenici s teškoćama u učenju i kako se ti izazovi odražavaju na njihov odgojno-obrazovni proces?*
- 6. Na kojim poteškoćama/ponašanjima/poremećajima/problema/smetnjama s njima radite? (na razini njih samih, u razredu, kontaktima s vršnjacima, na razini škole...) Oko kojih poteškoća/poremećaja/smetnji učenika surađujete s drugim sustavima (npr. soc.skrbi, zdravstva, pravosuđa...)? Objasnite. Kako biste opisali tu suradnju?*
- 7. Možete li nam reći koje su posebnosti u radu s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima u odnosu na druge učenike koji ne ulaze u ovu kategoriju (u kontekstu njihovih prava, potreba, individualizacije, integracije i sl.)?*
- 8. Kako biste opisali spremnost učenika s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima na suradnju s Vama kao stručnim djelatnikom? Pojasnite. O kojim čimbenicima ovisi njihova spremnost na suradnju s Vama? Što Vam olakšava tu suradnju? Što Vam otežava?*
- 9. Kako biste opisali svoje iskustvo suradnje s roditeljima/skrbnicima tijekom pružanja podrške/rada s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima? S kojim se izazovima u suradnji s roditeljima susrećete? Što Vam olakšava tu suradnju? Što Vam otežava? Kakva su prema Vašem mišljenju očekivana roditelja od Vas? Koja su Vaša očekivanja od roditelja? Kako postupate u situacijama gdje roditelji/skrbnici*

odbijaju suradnju s Vama kao stručnim djelatnikom škole (ne odaziva se na pozive, nije uključen u odgojnoobrazovni proces? Kakve su Vaše potrebe za podrškom Vama u suradnji s roditeljima djece s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima? Obrazložite.

10. Kako biste opisali svoje iskustvo suradnje s nastavnicima u radu s učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima (vezano za zakonske dužnosti u planiranju i realizaciji nastave, ukazivanje na potrebu za dodatnom podrškom učenicima...)? Koja su prema Vaše mišljenju očekivanja nastavnika od Vas? A koja su Vaša očekivanja o nastavniku? Gdje vidite potrebu za unapređenjem suradnje stručne službe za nastavnice? U kojem pogledu? Obrazložite

11. S kojim resursima raspolazete u pružanju podrške učenicima s teškoćama u učenju, problemima u ponašanju i emocionalnim problemima i njihovim obiteljima? Koji su to izazovi/poteškoće/prepreke u kontekstu metode i resurse s kojima raspolazete u pružanju podrške navedenoj kategoriji učenika? Koji resursi Vam nedostaju? Što Vam je potrebno kako biste unaprijedili kvalitetu svoga rada?

12. Imate li potrebu još nešto dodati vezano uz temu, a da se na to u pitanjima nismo ranije osvrnuli/dotakli?

